

Matijas Baković*
Šimun Novaković**

Slovnica jezika bosanskoga Franje Vuletića i njezino mjesto među hrvatskim slovnica^{*}**

U radu se analizira rukopis Franje Vuletića *Slovnica jezika bosanskoga za srednja učilišta* iz 1885., koji je tiskan 1890. pod naslovom *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole. Dio I. i II. Nauka o glasovima i oblicima*. Autori prikazuju kako je došlo do promjena u rukopisu i koje je korekcije u izvorni rukopis Vuletićeve *Slovnice* unio Davorin Nemanić. Da bi se lakše pratile Nemanićeve intervencije u tekst, rukopis se uspoređuje s tiskanim izdanjem *Gramatike bosanskoga jezika* iz 1890. S obzirom na to da je Vuletić u Bosni i Hercegovini propagirao Karadžić-Daničićeve jezične poglede, ali i to da je u tiskano izdanje ušlo dosta elemenata jezika zagrebačke filološke škole, usporedit će se koliko izvorni rukopis slijedi dotadašnju hrvatsku gramatičarsku tradiciju ili odudara od nje i može li se s tih pozicija *Gramatika bosanskoga jezika* smatrati hrvatskom (vukovskom) gramatikom, kako ju neki istraživači svrstavaju. Također, budući da je *Gramatika* tiskana bez navođenja imena autora, razmotrit će se kulturno-političke okolnosti koje su dovele do njezina nastanka i objavljivanja u takvu obliku.

Ključne riječi: Franjo Vuletić, rukopis *Slovnica jezika bosanskoga*, Davorin Nemanić, tiskana knjiga *Gramatika bosanskoga jezika*, zagrebačka filološka škola, vukovska norma

* Matijas Baković, Institut za migracije i narodnosti, Trg Stjepana Radića 3, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: matijas.bakovic@imin.hr

** Šimun Novaković, Arhiv Bosne i Hercegovine, Ulica reisa Dž. Čauševića 6, 71 000 Sarajevo, BiH, E-mail adresa: simun.novakovic73@gmail.com

*** Članak je nastao u okviru sporazumnoga međunarodnoga znanstvenog projekta *Kulturnopolitička povijest Hrvata u Bosni i Hercegovini* Instituta za migracije i narodnosti iz Zagreba i Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru.

Uvod – jezična situacija u drugoj polovini 19. stoljeća u Bosni i Hercegovini

Prvi pomno planirani pokušaj pravopisnoga i slovopisnoga ujednačavanja kod Hrvata u Bosni i Hercegovini (BiH) pokušao je Ivan Franjo Jukić 40-ih godina 19. stoljeća.¹ Ugledajući se na Gajevu jezičnu politiku, shvatio je da je za uspjeh, uz tiskanje knjiga, potrebno pokrenuti i novine preko kojih se mogu dosljedno propagirati i provoditi zacrtane ideje. Njegova knjiga *Početak pismenstva* (1848.), koja je kao početnica imala realnu primjenu u školstvu, te časopis *Bosanski prijatelj* (1850.), koji je označio početak novinstva kod Hrvata u BiH, odigrali su ključnu ulogu u slovopisnoj i pravopisnoj standardizaciji. Ipak, osmanske su se vlasti 60-ih godina okrenule drukčijem jezičnom konceptu u toj svojoj pokrajini. Iz Zemuna, u još posve nerazjašnjenim okolnostima,² u Sarajevo dolazi Ignjat Sopron i, novčano potpomognut službenim vlastima,³ otvara tiskaru u kojoj tiska novine i knjige Karadžićevom reformiranom ćirilicom, ali i ne uvijek dosljedno provedenim fonološkim pravopisom.⁴ Znakovito je da je upravo BiH poslužila kao poligon za takav eksperiment i uvođenje Karadžićeve ćirilice koja je bila zabranjena u Srbiji još od 1832.; ta je zabrana, bez obzira na primat koji je ta ćirilica uzimala i u samoj Srbiji, postojala sve do 1868. godine.⁵ Iako je već u tom prvom broju najavljeno da je tiskara ustrojena tako da može tiskati knjige i ćirilicom i latinicom,⁶ osmanske vlasti tek od 1869. započinju s tiskanjem knjiga i udžbenika i latiničnim pismom, priznajući tako (su)postojanje dviju jezičnih koncepcija na području BiH.

¹ Prije Jukića pokušali su u 19. stoljeću u BiH reformu slovopisa Augustin Miletić i Andrija Kujundžić, nudeći svaki svoja rješenja, ali su njihovi pokušaji, iako su na neko vrijeme ušli u tadašnje školstvo, ostali bez veće prilike za uspjeh jer se Jukić, osim tiskanjem knjiga, poslužio i novinstvom u popularizaciji Gajeve grafije. Naravno da mu je od pomoći bilo i to što se Gajev slovopis već dobro proširio među Hrvatima izvan BiH. Više o tome vidi u: Vlado Pandžić, *Hrvatski jezik, pismenost i književnost u bosanskohercegovačkom školstvu* (Zagreb: Profil, 2001).

² Usp. Mario Grčević, „Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća”, u: *Od Mure do mora, od Save do Seine. Spomen-zbornik patru Vladimiru Horvatu SJ za njegov 80. rođendan*, ur. Ivan Šestak (Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2015), 387-388.

³ Usp. Anon., „Domaće i strane vijesti”, *Bosanski vjestnik* (Sarajevo), 7. 4. 1866., 4, pristup ostvaren 28. 12. 2022., <https://kolekcije.nub.ba/items/show/100>.

⁴ Usp. Ljiljana Nogo, „Fonetske, leksičke i morfološke osobine ‘Sarajevskog cvjetnika’”, u: *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, ur. Mevlida Karadža-Garić (Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Radovi 8, 1981), 162.

⁵ Usp. Pavle Ivić, „Standardni jezik Srba i Hrvata u drugoj polovini devetnaestog veka”, *Slavistična revija* 31 (1983), br. 3: 227; Aleksandar Milanović, *Kratka istorija srpskog književnog jezika* (Beograd: Zavod za udžbenike, 2010), 132.

⁶ Usp. Anon., „Domaće i strane vijesti”, 4.

Dolaskom Austro-Ugarske, odnosno njezinim zauzimanjem BiH, mijenja se dotadašnja osmanska jezična politika koja je postojala od 60-ih godina. Nova vlast postavlja latinicu kao prvo pismo u BiH, nastavljajući se tim činom na tradiciju koju je u BiH uveo Ivan Franjo Jukić 40-ih godina 19. stoljeća, ali i na književnost bosanskohercegovačkih franjevac, koji su se latinicom služili stoljećima.⁷ Tako je početkom austrougarske okupacije ta već postojeća jezična koncepcija samo uzdignuta na razinu uredovnoga jezika i u toj pokrajini.⁸ Time se u početnim godinama BiH morfonološkim pravopisom i latiničnim pismom i službeno izjednačila s Hrvatskom, pa je u početku jezik imenovan i hrvatskim imenom,⁹ iako je ta praksa ubrzo napuštena.¹⁰ Ipak, nakon prigovora pravoslavnoga stanovništva ćirilica se načelno vraća kao ravnopravno pismo, pa se tadašnje *Bosansko-hercegovačke novine* tiskaju i jednim i drugim pismom, ali isprva uz zadržavanje morfonološkoga pravopisa.¹¹ Tako je u biti u BiH vraćeno zatečeno stanje iz osmanskoga doba s dva pravopisa i pisma, ali ovoga puta uz pravo prvenstva latiničnoga pisma. Promjena nastupa 1880., dolaskom Ivana V. Popovića¹² za urednika *Bosansko-hercegovačkih novina*, koji znači i zaokret u dotadašnjoj jezičnoj koncepciji novina, pa fonološki pravopis preuzima primat. Ti događaji nisu prošli nezapaženo ni u Hrvatskoj, u kojoj pravaški satirični list *Vragoljan* ironično komentira situaciju povezujući sve s događajima oko Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, koja je pod Daničićevim utjecajem započela izdavati *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* upravo tim pravopisom.¹³ Nedosljednost

⁷ Usp. Ivo Pranjković, *Bosna franciscana i hrvatski jezik* (Zagreb: Matica hrvatska, 2021), 16-18.

⁸ Usp. Matijas Baković, Matea Andrić, „Godina 1883. – pokušaj jezične standardizacije u Bosni i Hercegovini i sudbina Dlustuševe Početnice”, *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 67 (2020), br. 5: 170.

⁹ Usp. Marko Babić, „Nazivi jezika – hrvatski, zemaljski, bosanski – za prvoga desetljeća austrougarskoga upravljanja Bosnom i Hercegovinom”, *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 37 (1989), br. 3: 82-86.

¹⁰ Usp. Ljiljana Stančić, „Jezička politika i nominacija jezika u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave”, u: *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, ur. Miloš Okuka i Ljiljana Stančić (München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 1991), 99-119; Edita Kevro, „Nazivi jezika u službenim dokumentima za vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini”, *Književni jezik* 28 (2017): 85-117.

¹¹ Više o jeziku početnih brojeva *Bosansko-hercegovačkih novina* vidi u: Šimun Novaković, „Austro-ugarska jezična politika na primjeru norme *Bosansko-hercegovačkih novina* u prvoj godini njihova izlaženja”, u: *Zbornik radova Identiteti – Kulture – Jezici 1*, ur. Ivica Šarac (Mostar: Filozofski fakultet, 2016), 179-190; Matijas Baković, Mario Grčević, „Jezik prvih brojeva *Bosansko-hercegovačkih novina* iz 1878. godine”, *Kroatologija* 9 (2018), br. 1-2: 5-25.

¹² Ivan Vasin Popović autor je knjige *Nemačko-srpski razgovori za praktičnu upotrebu. S obzirom na gramatiku izradio Ivan V. Popović* objavljene upravo te 1880. godine (Beč; Pešta; Lipska: Naklada A. Hartlebena), u kojoj slijedi Daničićevu jezičnu koncepciju.

¹³ Usp. Anon., „Vragoljanova telegrafska torba. Zagreb”, *Vragoljan* (Bakar), 15. 12. 1882., 6, pristup ostvaren 17. 6. 2022., <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=b5e9f095-5308-4aa3-8c00-5600b384022f#>.

pak austrougarske jezične politike tih prvih godina ogleđa se u tiskanju *Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, koji uredno i dalje izlazi tiskan jedino morfonološkim pravopisom i latinicom.¹⁴ Ključni događaj u pravopisnoj borbi koja se nazirala u BiH između zagovornika zagrebačke filološke škole i sljedbenika Karadžić-Daničićeve reforme odigrat će se nakon vladine odluke da je za škole u BiH potrebno tiskati nove udžbenike.

Dlustuševa *Početnica*¹⁵ i Vuletićeva *Ocjena*¹⁶ toga rukopisa

Konfesionalno školstvo sa zasebnim udžbenicima, jezičnom politikom i školskim programima koje je zatekla austrougarska vlast u BiH predstavljalo je velik problem pri otvaranju javnih škola. Da bi se riješila takva situacija, a i zbog brojnih prigovora protiv sadržaja pojedinih knjiga iz Hrvatske i Srbije, vlada je odlučila da se za pokrajinu BiH trebaju tiskati nove školske knjige. Dakle, prvotno je problem bio u sadržaju pojedinih udžbenika koji su se rabili u BiH, a ne u pravopisu tih udžbenika, jer je takav pravopis bio na snazi od 1878., ali će postojanje pravopisnoga problema nametnuti zagovornici fonološkoga pravopisa u BiH.

Ljuboje Dlustuš, vladin povjerenik za škole, dobio je od Zemaljske vlade naredbu da napiše udžbenik koji je svojim jezičnim konceptom trebao poslužiti svim budućim udžbenicima koji bi se tiskali u BiH. Udžbenik je napisao morfonološkim pravopisom, ali sâm u uvodu prve sjednice jezičnoga povjerenstva¹⁷ ističe „da su historički oblici u dativu, propozicionalu i inštrumentalu, kojima se služe

¹⁴ Usp. Matijas Baković, „Jezik *Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* od 1881. do 1884. i kulturno-političke prilike nakon austro-ugarske okupacije (1878.)” (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2019); Baković, Andrić, „Godina 1883.”, 171.

¹⁵ Riječ je o Dlustuševu rukopisu *Početnica za prvu nauku u čitanju i pisanju*, koji se čuva u Arhivu Bosne i Hercegovine. U rukopisu su vidljive korekcije – neki su dijelovi prekriveni, a kod nekih je iznad prekrivenoga dijela dodan novi sadržaj. Tako je i na samom naslovu učinjena korekcija te je crvenom bojom dopisan naslov *Prva čitanka za pučke škole u Bosni i Hercegovini*. Usp. Ljuboje Dlustuš, *Početnica za prvu nauku u čitanju i pisanju*, rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (dalje: ABiH) – fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (dalje: ZVBiH-I), god. 1882., kut. 17, šifra (dalje: šif.) 8-75, folije (dalje: ff.) 46-97. Ispravljena rukopisna verzija pod naslovom *Prva čitanka za pučke škole u Bosni i Hercegovini* također se čuva u Arhivu BiH. U rukopisu nema vidljivih korekcija te je vjerojatno riječ o završnoj verziji rukopisa koja je poslije tiskana. Usp. ABiH-ZVBiH-I, god. 1883., kut. 30, šif. 38-167, ff. 28-84. Uz taj rukopis nalazi se i dodatak pod nazivom *Kratak naputak za porabu prve čitanke za pučke škole u Bosnoj i Hercegovini*.

¹⁶ U istom spisu s *Početnicom* nalaze se njezine recenzije. Usp. Franjo Vuletić, *Ocjena početnice sastavljene po Lj. Dlustušu*, rukopis u: ABiH-ZVBiH-I, god. 1882., kut. 17, šif. 8-75, ff. 28-30 i Franjo Klaić, *Ocjena Rukopisa Početnice što ju je napisao Ljuboje Dlustuš u Sarajevu*, rukopis u: ABiH-ZVBiH-I, god. 1882., kut. 17, šif. 8-75, ff. 3-8.

¹⁷ Zapisnici sjednica povjerenstva nalaze se u istome spisu kao i Dlustuševa *Početnica* te Vukelićeva i Klaićeva recenzija. Usp. Ljuboje Dlustuš, *Zapisnik sastavljen 31. marta 1883.*, rukopis u: ABiH-ZVBiH-I, god. 1882., kut. 17, šif. 8-75, ff. 10-19 i Ljuboje Dlustuš, *Nastavak dogovora 2. aprila 1883.*, rukopis u: ABiH-ZVBiH-I, god. 1882., kut. 17, šif. 8-75, ff. 19-27.

etimologičari, nepoznati narodu u Bosni i Hercegovini” i da je „stoga te oblike u svom manuskriptu zamienio južnima”, pa je tako „spojio u sebi elemente obiju glasnih literarnih tabora, i fonetičkoga i etimologičkoga”.¹⁸ Rukopis je vlada poslala na recenziju dvojici recenzenata, Franji Klaiću u Zagreb i Franji¹⁹ Vuletiću u Sarajevo. Klaić, koji je i sam pisao morfonološkim pravopisom, ocijenio je rukopis negativnom ocjenom prvenstveno zbog toga što je smatrao da za BiH ne trebaju zasebne knjige jer za tu potrebu mogu poslužiti već postojeće iz Hrvatske „buduć u Bosnoj i Hercegovini stanuje isti narod, koji i u trojednoj kraljevini, ravan po jeziku istomu...”.²⁰ Vuletić je pak odmah na početku recenzije pohvalio²¹ rukopis kao uspjele djelo, a zatim se prebacio na pravopisnu problematiku. Tako je zapravo Vuletić nametnuo postojanje pravopisnoga problema u BiH jer samo uvodnih pola stranice posvećuje sadržaju knjige, a na preostalim pet i pol stranica pokušava dokazati zašto je fonološki pravopis bolji i prihvatljiviji. Čini se da je pravilno shvaćao da je, dok među jezikoslovcima i političarima postoji pravopisna dvojba, važnije objasniti zašto je potrebno knjigu tiskati fonološkim pravopisom nego raspravljati o sadržaju rukopisa, koji je ionako podložan izmjenama. Vuletić u *Ocjeni Dlustuševe Početnice* najprije spominje neimenovani „naš jezik” koji predaje u „realnoj gimnaziji”.²² Nadalje napominje: „Pravopis etimologički možemo i kašnje djetetu protumačiti kad već stupi u zrelije godine i predstaviti (*sic!*) mu glavna pravila o njemu.”²³ Navodi svoje književno-jezične uzore: Dositeja Obradovića i Vuka Stefanovića Karadžića. Tako Vuletić, polazeći od njih dvojice i zapostavljajući cjelokupnu hrvatsku pisanu tradiciju, piše „da prije Dositeja Obradovića nije bilo u narodu prave prosvjete a književnosti još

¹⁸ Dlustuš, *Zapisnik*, f. 13v.

¹⁹ Vuletićevo se ime u literaturi nalazi i u obliku Frane, usp. Mitar Papić, *Tragom kulturnog nasljeđa* (Sarajevo: Svjetlost, 1976), 181; Miloš Okuka, „Književnojezička situacija u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine”, u: *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, ur. Miloš Okuka i Ljiljana Stančić (München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 1991), 54; Stančić, „Jezička politika”, 107; Sanda Ham, *Jezik zagrebačke filološke škole* (Osijek: Matica hrvatska, 1998), 108; Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006), 145; Ivo Pranjković, *Filološki vjekopisi* (Zagreb: Disput, 2006), 197; Nataša Bašić, *Vukovci i hrvatski jezični standard. Hrvatski u srpskohrvatskom tijesku* (Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2021), 401. S obzirom na to da se sâm u *Ocjeni i Slovnici* potpisao kao Franjo, tim ga imenom i ovdje navodimo.

²⁰ Klaić, *Ocjena Rukopisa Početnice*, f. 3r. Klaić svoju recenziju završava riječima: „Prema gornjem nalazu izjasniti mi je, da je ovaj rukopis, kakov je sada sasma neshodan, ter da neodgovara naprednijim zahtjevom pedagogičko-didaktičnih načela i da se stoga početnica po ovom rukopisu tiskana za porabu u pučkih školah pod nikoj način nebi mogla preporučiti.” Klaić, *Ocjena Rukopisa Početnice*, f. 8v.

²¹ Vuletić iznosi pozitivan stav o rukopisu: „S pedagogičkoga pogleda polazeći razregjenje i slika početnih slova odgovara sasma osnovi, tako da su djeca u stanju da ih jasno pojme (...). U opće sadržaj cijele knjige pruža djetetu dosta čista jezika i točnih slovničkih pravila.” Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 28r.

²² Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 29r.

²³ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 29r.

manje”.²⁴ Da ne opisuje (samo) hrvatski jezik i književnost jasno je iz sljedeće rečenice, u kojoj pišući o književnosti prije pojave Obradovića konstatira da „sva djela književna biše pisana jezikom rusko-srpsko-slavenskim” te da je Obradović „udario temelj pravom narodnom izgovoru i uveo ga u književnost”.²⁵ Njega pak nasljeđuje Vuk Karadžić, koji „poprimi kao književni jezik jekavsko hercegovačko narječje”,²⁶ a da je to „misao koja vladaše i u srednjem vijeku naše književnosti kao n. p. kod Kašica i Kanižlića”,²⁷ kojima tako ipak daje prvenstvo pred Obradovićem i Karadžićem. Pravdajući Karadžićev izbor „hercegovačkoga narječja”, naglašava i „etimologičare” i njihovo ugledanje na Dubrovčane, koji „u cvijetu svoje književnosti, Gundulić, Palmotić, Gjorgić i drugi pisahu svoja slavna djela tim jezikom, tim izgovorom”.²⁸ Tako je Vuletić pomalo čudnim opisom zaokružio i izmiješao cjelokupni hrvatsko-srpski kulturni prostor u jednu cjelinu. Na kraju spominje Đuru Daničića, koji se ističe „nada svima današnjim književnicima i jezikoslovcima”.²⁹ Hvaleći njegov rad na usavršavanju Karadžićevih pravopisnih ideja, naglašava da je taj pravopis „priznat” od Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u djelu „rječnik hrvackoga ili srpskoga jezika”.³⁰ Svojim je riječima Vuletić nehotice priznao da je tek Akademija svojim djelovanjem dala pravo prvenstva fonološkom pravopisu jer: „Tako je eufonički pravopis uzvišen i priznat za književni jezik.”³¹ Tim je činom Akademija zagovornicima fonološkoga pravopisa dala vjetar u leđa i čvrsto institucijsko uporište njihovim idejama, pa će se ne samo zastupnici toga pravopisa u BiH nego i vlada često pozivati upravo na Zagreb i Akademiju.³²

Iako tvrdokorni pristaša Karadžićevih i Daničićevih jezičnih pogleda („Narod nam je dao jezik i slovnice a ne mi njemu”),³³ Vuletić ne zanemaruje dotadašnju pisanu tradiciju, pa jasno ističe: „Učimo mladež našu onim pravopisom kojim se može uzgojiti na veću korist svoje nauke, izgovorom kako ju je naučila bosansko-hercegovačka majka, a pripravimo joj stazu više nauke i tumačimo joj etimologiju kad nauči već eufoniju. Svakomu svoje!”³⁴ I u tom njegovu gledištu možemo tražiti razloge zašto u svojoj *Slovnici* donosi detaljna pravila morfološkoga pravopisa.

²⁴ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 29v.

²⁵ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 29v.

²⁶ Vuletić, *Ocjena početnice*, ff. 29v-30r.

²⁷ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 30r.

²⁸ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 30r.

²⁹ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 30r-30v.

³⁰ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 30v (podcrtano u izvorniku).

³¹ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 30v (podcrtano u izvorniku).

³² Usp. Papić, *Tragom kulturnog nasljeđa*, 177.

³³ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 30v.

³⁴ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 30v.

Za razliku od nešto poslije napisane *Slovnice*, gdje u potpisu nije naveo učitelj kojega je jezika, ovdje se u recenziji *Ocjene* Franjo Vuletić potpisuje kao „učitelj jezika hrvackoga³⁵ ili srpskoga”.³⁶ Zbog oblika „hrvackoga” prigovorio mu je Kosta Hörmann na prvoj sjednici jezičnoga povjerenstva govoreći o pravopisnoj nedosljednosti samih „fonetičara”, pa će Vuletić u *Slovnici*, barem donekle, ublažiti svoje pisanje.

S obzirom na to da su recenzenti donijeli dvije oprečne recenzije o rukopisu prvoga udžbenika za BiH,³⁷ Zemaljska vlada odlučila je sastaviti povjerenstvo koje je trebalo odrediti kojim pravopisom tiskati udžbenike u BiH. Povjerenstvo je o pravopisu budućih knjiga namijenjenih BiH raspravljalo na dvije sjednice, 31. ožujka i 2. travnja 1883. godine. Iz sačuvanoga zapisnika tih sjednica, koji je pisao Ljuboje Dlustuš, doznajemo i članove povjerenstva: Antun Vuković, vitez Vučidolski (predsjednik povjerenstva), Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Kosta Hörmann, Gjorgje³⁸ Nikolajević, fra Alojzije³⁹ Mišić, Ivan V. Popović, Franjo Vuletić i Ljuboje Dlustuš.⁴⁰ Iako je vlada sastav povjerenstva nastojala prikazati kao odabir najboljih u tom području u BiH, lako je uočiti da nedostaje Franjo Milićević, čovjek koji je objavio (i kojemu se pripisuje autorstvo) jedinu pravopisnu knjigu u BiH, *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini* (1873).⁴¹ Tako ostaje nejasno koji su bili stvarni kriteriji za odabir povjerenstva. Uvidom u zapisnik sjednica jasno se razaznaju dva tabora: morfonološki, koji su činili Dlustuš, Hörmann i Mišić, te fonološki, koji su činili Popović, Vuletić i Nikolajević. Mehmed-beg Kapetanović zalagao se za dotadašnje dvojstvo, odnosno da se oni koji pišu latinicom i dalje služe morfonološkim pravopisom, a oni koji pišu ćirilicom da ostanu uz fonološki.

Vuletić je nesumnjivo bio vukovac i zagovaratelj fonološkoga pravopisa, o čemu svjedoče i sjednice jezičnih povjerenstava 1883. na kojima se, uz Ivana V. Popovića, istaknuo žestinom kojom se obrušio na pravopis Dlustuševe *Početnice*. Prilažući svoju *Ocjenu* Dlustuševa rukopisa zapisniku sjednice, ponavlja da on „nalazi manuskript s pedagoškoga gledišta prikladnim i jezik da mu je valjan”, ali ipak naglašava da s „pravopisom nije sporazuman, jer drži da govoru naroda u Bosni i Hercegovini odgovara samo fonetički pravopis, te da se u glavnom valja držati načela, da treba pisati kako se govori”.⁴² Na sjednici je također, protivući

³⁵ Više o imenu hrvatskoga jezika tijekom povijesti vidi u: Diana Stolac, „Nazivi hrvatskoga jezika od prvih zapisa do danas”, *Filologija* 27 (1996): 107-121.

³⁶ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 30v.

³⁷ Više o tome u: Baković, Andrić, „Godina 1883.”, 172-173.

³⁸ Na kraju zapisnika potpisao se *Georg*.

³⁹ Na kraju zapisnika potpisao se *Alojsie*.

⁴⁰ Usp. Dlustuš, *Zapisnik*, ff. 10-19.

⁴¹ Usp. *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini* (Mostar: Tiskom poslanstva katolič. u Hercegovini, 1873).

⁴² Dlustuš, *Zapisnik*, f. 14r.

se množinskim oblicima padeža, iznio primjer iz škole gdje ga je „upitao jedan učenik, zašto da mora drugčije pisati, nego li je od roditelja svojih naučio govoriti”.⁴³ Dlustuš mu na to odgovara „da pluralne forme što ih upotrebljavaju etimolozi ne mogu biti ovdje predmetom razprave, počem ih je on sam napustio, a koliko su mu poznati nazori pojedine gg članova o toj stvari, drži da su u tom pogledu svi s njim sporazumni”.⁴⁴ Ipak, jasno je iz Vuletićeve *Ocjene* da, premda je fonološkom načinu pisanja davao izrazitu prednost, nikad nije gubio iz vida da se u višim razredima učenici upoznaju i s morfonološkim načinom. U tim je stavovima ipak bio tolerantniji od Popovića, koji je izričito bio za fonološki pravopis i nije pristajao ni na kompromis koji su zajednički predložili Dlustuš i Hörmann. Oni su u nekoliko točaka iznijeli prijedlog umjerenoga morfonološkog pravopisa za BiH u kojem se, među ostalim, kaže:

„a) da se u dativu, propositionalu i instrumentalu plurala upotrebljuju dualističke forme (na ma, ama, ima)

(...)

c) U višim razredima pučke škole i u srednjih (*sic!*) školama da se djeca upoznaju i s fonetičkim (*sic!*)⁴⁵ pravopisom. U to ime da se u dotične slovnice uvrste pravila fonetičkoga pravopisa, i da se u ime vježbanja u dotične čitanke uvrsti po nekoliko štiva pisanih fonetički po južnom govoru.

(...)

e) Gramatički termini u slovnici neka se označuju običajima, kako se upotrebljuju u hrvatskim i u srpskim gramatikama.⁴⁶

Iako su tada i Vuletić i Popović jednoglasno odbili taj prijedlog, čini se da će se barem donekle tim točkama voditi Vuletić pri pisanju *Slovnice jezika bosanskoga*. On će naime, kao zagovornik fonološkoga pravopisa kojim piše *Slovnici*, slijediti navedene točke, ali iz svoje perspektive. Dakle, njemu su novoštokavski oblici u dativu, lokativu i instrumentalu na prvom mjestu (tu je u skladu s Hörmannovim i Dlustuševim prijedlogom), ali nesinkretizirane oblike donosi u zagradama, predviđa uz fonološki pravopis učenje i morfonološkoga i donosi njegova pravila te u rukopisu rabi nazivlje i iz hrvatskih i iz srpskih gramatika, što će se sve vidjeti u daljnjoj analizi rukopisa.

⁴³ Dlustuš, *Zapisnik*, f. 14r.

⁴⁴ Dlustuš, *Zapisnik*, f. 14r.

⁴⁵ Iako je Dlustuš tvrdio da je „historičke oblike” u dativu, lokativu i instrumentalu množine „zamienio južnima”, u rukopisu njegove *Početnice* ostalo je mnogo takvih oblika koji su naknadno mijenjani (usp. Baković, Andrić, „Godina 1883.”, 176-177), a rijetke ostatke takva pisanja nalazimo i u *Zapisniku*. Više o Dlustuševoj *Početnici* u: Baković, Andrić, „Godina 1883.”

⁴⁶ Dlustuš, *Nastavak dogovora*, ff. 19v-20r.

Obje su sjednice završile bez donesena jasna stava o pravopisu budućih knjiga u BiH, pa je Zemaljska vlada odlučila da se knjiga tiska fonološkim pravopisom latinicom i ćirilicom, pozivajući se u svojim obrazloženjima i na Akademiju u Zagrebu.⁴⁷

Gramatike hrvatskih vukovaca

Uvriježeno je pravopisne, gramatičke i uopće jezične sljedbenike Vuka Stefanića Karadžića koji su djelovali u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. stoljeća zvati vukovcima, ali bi se zbog utjecaja Đure Daničića oni lako mogli nazvati daničićevcima ili barem sljedbenicima Karadžić-Daničićeve jezične škole.⁴⁸ Tako i gramatike hrvatskoga jezika koje nastaju na temeljima Karadžićeva (i Daničićeva) jezika možemo nazvati hrvatskim vukovskim gramatikama, kako uostalom i prevladava u dijelu literature. S obzirom na to da su svoju dijalektnu osnovicu na kojoj su kanili graditi književni jezik sveli na istočnohercegovačko štokavsko narječje (često ga zovu „južno” narječje), na kojem nije bilo razvijene književnosti, korpus su crpili uglavnom iz Karadžićevih i Daničićevih djela. Ipak, prvi hrvatski vukovci (Brlić, Budmani, Danilo), iako se jasno opredjeljuju za gramatički model, opisu jezika pristupaju oprezno i uvijek uz oblike kojima daju pravo prvenstva donose i druge koje nalaze u hrvatskoj pisanoj tradiciji. Tako oni usporedno bilježe dva jezična sustava jer, pristajući čvrsto uz novoštokavštinu, sinkretizirane nastavke množine i fonološki pravopis, u zagradama prikazuju i nesinkretizirane nastavke, objašnjavaju pravila morfonološkoga pravopisa, a odraz jata uz troslovno *ije* donose u prikazu i kao *ie*. Takve gramatike hrvatskih vukovaca izlaze sve do kraja 19. stoljeća i pojave Tome Maretića, koji čini nagli rez u tom prijelaznom razdoblju koji se može pratiti u ostalim vukovskim gramatikama. S obzirom na to da je *Gramatika bosanskoga jezika* tiskana 1890., a Vuletićev je rukopis bio gotov 1885., vidjet ćemo kako se ona i rukopis na kojem je nastala odnose prema ostalim hrvatskim gramatikama vukovskoga tipa.

Nastanak, naslov, promjene u tekstu i autorstvo

Budući da je pitanje pravopisa kojim će se tiskati službene knjige u BiH bilo riješeno, trebalo je zamijeniti u školstvu udžbenike koji su dolazili iz Hrvatske i Srbije. Uz početnicu, gramatička se knjiga pokazala kao nužna u usvajanju novih pravila. Zadatak da napiše gramatiku zapao je upravo Franju Vuletića, recenzenta rukopisa Dlustuševe *Početnice* i zagovaratelja fonološkoga pravopisa. Ljuboje

⁴⁷ Više o sjednicama jezičnoga povjerenstva u: Matijas Baković, „Origins of the proposal for orthography in Bosnia and Herzegovina”, *Sociolingwistyka* 34 (2020): 295-312.

⁴⁸ Usp. Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, 125; Bašić, *Vukovci i hrvatski jezični standard*, 19.

Dlustuš, inače na sjednicama jezičnih povjerenstava Vuletićev suparnik, u tekstu *Za narodno jedinstvo* donosi kratku crticu koja svjedoči da su obojica po nalogu Zemaljske vlade pisala svoje rukopise: „Držeći se načela, da se ne smiju dirati ničiji vjerski osjećaji pa još najmanje u školi, naredila vlada, da se sastave nove školske knjige, mahsus za škole u Bosni i Hercegovini. Najprije je mene zapala zadaća, da sastavim knjige za osnovne škole, a poslije profesora Vuletića, da napiše gramatiku za srednje škole.”⁴⁹ Dakle, vlada je „naredila” da se za područje BiH sastave nove knjige, odredila je autore, dala upute o sadržaju tih knjiga, a poslije je odlučila i kojim će se pravopisom tiskati. Još jednu potvrdu nalazimo u *Školskom vjesniku* povodom Vuletićeve smrti 1902., u rubrici „Čitula”, gdje se navodi da je Vuletić sudjelovao na sastancima na kojima se odlučivalo o jeziku školskih knjiga u BiH te da mu je nakon toga povjerena „izrada gramatike za srednje škole ovih zemaljâ, koja je nakon revizije i prerade, provedene s njime u zajednici po gimnazijskom direktoru Nemaniću, god. 1884. (sic!) štampana u nakladi zemaljske vlade”.⁵⁰ Moguće je da je Vuletić prije pisanja svoje *Slovnice* napisao *Slovnički dodatak za Drugu čitanku za pučke škole*, koja je objavljena 1884.,⁵¹ i da je zato dobio priliku za izradu cjelovita rukopisa gramatike. Ako je stvarno Vuletić autor toga *Dodatka*, onda se može primijetiti da je u rukopisu *Slovnice* napravio svojevrsni zaokret. Naime, iako i u *Slovnici* nastoji primjenjivati i srpsko i hrvatsko gramatičko nazivlje, jasno je da u *Dodatku* više slijedi hrvatsko jer nalazimo pojmove *slovnica*, *izreka*, *samoglasni*, *suglasni*, *pismena*, *ime*, *zamjenice ili zaimena*, *pridavnik ili pridjev*, *brojnik*,⁵² od kojih će mnoge napustiti u rukopisu prihvaćajući većinom vukovsku terminologiju (*rečenice*, *imenice*, *zamjenice*, *pridjevi*, *brojevi*). Iako je Vuletić mogao po naredbi napraviti takav nagli zaokret (ustupak i promjenu već je učinio ako se uspoređi rukopis njegove *Ocjene* Dlustuševe *Počtenice* sa *Slovnicom*), autorstvo tiskanoga *Dodatka* ipak bismo ostavili otvorenim dok se eventualno ne pronađe rukopis i uspoređi s rukopisom *Slovnice*.

Na naslovnoj stranici rukopisa koji je Vuletić predao na recenziju stoji „Slovnica / jezika bosanskoga / za / srednja učilišta”. Ispod naslova uredno piše ime autora, njegovo zanimanje te po čijoj je naredbi rukopis nastao: „sastavio / po nalogu visoke zemaljske vlade / za Bosnu i Hercegovinu / Franjo Vuletić / učitelj jezika

⁴⁹ Ljuboje Dlustuš, „Za narodno jedinstvo. Uspomene i misli.”, *Bosanska vila* XXV (1910), br. 12-15: 220.

⁵⁰ Anon., „Franjo Vuletić, profesor velike gimnazije sarajevske, umr'o 26. marta 1902.”, Listak. Čitula, *Školski vjesnik: stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu*, 1902: 282.

⁵¹ Usp. Papić, *Tragom kulturnog nasljeđa*, 184. Papić spominje *Treću čitanku* i da je Vuletić autor gramatičkoga dodatka za nju, ali 1884. izlazi *Druga čitanka*, pa može biti riječ samo o njoj. Na taj nerazmjer u godinama izlaska pojedinih udžbenika koje spominje Papić upozorila je Edita Kevro, „Naučni stavovi i njihova interpretacija o Gramatici bosanskoga jezika iz 1890. u odnosu na (dosada poznatu) arhivsku građu”, *Književni jezik* 27 (2016), br. 1-2: 65-66.

⁵² *Druga čitanka za pučke škole u Bosni i Hercegovini sa slovničkim dodatkom* (Sarajevo: Nakladom zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, 1884), 156-176.

/ na velikoj gimnaziji / u / Sarajevu.” Promjene učinjene crvenom olovkom pretvorile su *Slovnícu* u *Gramatiku*,⁵³ *srednja učilišta* u *srednje škole*, ime i prezime autora, zanimanje i razlog sastavljanja prekriveni su te je dodan podnaslov *Dio I. i II. / Glasoslovlje i Oblikoslovlje*. Ipak, knjiga nije tiskana ni pod tim predviđenim naslovom, nego je u tiskano izdanje umjesto podnaslova *Glasoslovlje i Oblikoslovlje* ubačen opisni podnaslov *Nauka o glasovima i oblicima*. Nije jasno zašto je mijenjan predviđeni naslov jer i sam Nemanić u svojem *Izveštaju* spominje *Glasoslovlje* i *Oblikoslovlje*.⁵⁴ To može značiti da je prije samoga tiska postojala još jedna korektura teksta i da je naziv preuzet iz Vuletićeva poglavlja *Što je slovníca i kako se dijeli*. U tom poglavlju Vuletić slovnícu dijeli na četiri dijela: „1) nauka o glasovima ili glasoslovlje, 2) nauka o osnovama ili o tvorenju riječi, 3) nauka o oblicima ili oblikoslovlje, 4) nauka o rečenicama ili izrekama (sintaksa).”⁵⁵ Iz ubačenih korekcija jasno je da je Nemanić drukčije zamislio knjigu. Najprije je promijenio poredak i zamijenio mjesta drugoga i trećega dijela tako da je „nauka o oblicima ili oblikoslovlje” postala drugi dio. Nadalje, stavljao je brojke iznad riječi označujući željeni poredak u tiskanoj knjizi. Tako se da iščitati da je redoslijed trebao biti: 1) glasoslovlje ili nauka o glasovima, 2) oblikoslovlje ili nauka o oblicima, 3) osnove ili nauka o tvorenju riječi, 4) sintaksa ili nauka o rečenicama. Primjećuje se da je ubacio „l” u riječima *glasoslovlje* i *oblikoslovlje*. Kad je pak riječ o tim pojmovima, uvidom u rukopis vidi se da na str. 3 piše samo *Glava I.*, a potom je crvenom olovkom dodano: *Dio I. Glasoslovlje*. Razlog se može pronaći na 53. stranici rukopisa, gdje stoji *Dio II. Oblikoslovlje*. Ako se bolje zagleda, može se primijetiti da je pisalo *Oblikoslovlje* i da je „l” ubačeno naknadno jer je „v” prirodno povezano u rukopisu sa „j” i preko toga je upisano „l”. Tako vidimo da je Vuletić naslovio to poglavlje u tradiciji hrvatske terminologije. Problem je bio što je u prvom dijelu izostavio pojam *Glasoslovlje* (iako ga je predvidio), dok u drugom dijelu donosi naslov *Oblikoslovlje*. Nemanić je to u početku ujednačio dodajući, analogno naslovu *Oblikoslovlje*, i naprijed podnaslov *Glasoslovlje*, koji nalazimo u ondašnjim hrvatskim slovnícima.⁵⁶ Iz rukopisa ne možemo zaključiti zašto predviđeni podnaslovi nisu zadržani, nego su umjesto njih ubačeni *Nauka o glasovima* i *Nauka o oblicima*, kako je na kraju i podnaslovljena tiska-

⁵³ Kad se u tekstu rada spominje naziv slovníca, misli se na rukopis, a kad se spominje gramatika bosanskoga jezika, misli se na tiskanu knjigu.

⁵⁴ Davorin Nemanić, *Höhe Landesregierung!* (25. 7. 1888.), rukopis u: ABiH-ZVBiH-I, god. 1888., kut. 59, šif. 53-45, f. 6v.

⁵⁵ Franjo Vuletić, *Slovníca jezika bosanskoga za srednja učilišta*, rukopis u: ABiH-ZVBiH-I, god. 1888., kut. 59, šif. 53-45, f. 13r.

⁵⁶ Usp. Věkoslav Babukić, *Ilirska slovníca* (Zagreb: Bèrztiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, 1854), 5; Antun Mažuranić, *Slovníca hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rèčoslovlje*, četvèrto izdanje (Zagreb: Troškom knjižare Fr. Župana (Albrehta i Fiedlera), 1869), 2; Adolfo Veber, *Slovníca hrvatska za srednja učilišta* (Zagreb: Troškom spisateljevím, 1876), 3.

na *Gramatika*.⁵⁷ Takve podnaslove imaju i srpske gramatike.⁵⁸ I sam Vuletić u svojem *Predgovoru*, koji također nije ušao u tiskanu knjigu, spominje da se pri pisanju rukopisa „držao slovnica gg Daničića, Budmania i Novakovića”. Na prvoj pak sjednici povjerenstva, u uvodnom svojem izlaganju Ljuboje Dlustuš, govoreći o udžbenicima koji se koriste u BiH, spominje Vuletića i da on u gimnaziji u Sarajevu radi po Živanovićevoj gramatici,⁵⁹ koji je imao iste podnaslove kao i poslije tiskana *Gramatika bosanskoga jezika*.

Ipak, najvažnije pitanje koje je intrigiralo znanstvenike koji su proučavali *Gramatiku bosanskoga jezika* bilo je vezano uz nepotpisivanje autora. Izostavljanje autorova imena u tiskanom izdanju donijelo je brojne pretpostavke koje su se vezale uz kulturno-političku situaciju u BiH tih godina.

S obzirom na to da je dugo vremena rukopis Franje Vuletića⁶⁰ *Slovnica jezika bosanskoga za srednja učilišta* bio nedostupan i nepoznat široj javnosti, razvile su se brojne teorije o razlozima nepotpisivanja autora tiskane knjige. Uglavnom su se saznanja o tom slučaju temeljila na podacima koje je iznio Mitar Papić. On tvrdi da je Vuletić „izričito tražio (...) da se u uvodu kaže da se u gramatici jezik naziva bosanskim prema zahtjevu Vlade”.⁶¹ Papić također naglašava da je Vuletić „postavio uslov” da se njegovo ime ne spominje ako se ne navede prethodna napomena o nazivu jezika. Nadalje spominje da je Franc Miklošič (Papić piše: Miklašić)⁶² uputio vladu na Davorina Nemanića,⁶³ ali kako nije imao Vuletićev

⁵⁷ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika* (Sarajevo: Štampa zemaljske štamparije, 1890), 5 i 38.

⁵⁸ Usp. Stojan Novaković, *Srpska gramatika za niže gimnazije i realke u Kneževini Srbiji. Prvi deo: Nauka o glasovima* (Beograd: Izdanje i štampa Državne štamparije, 1879); Stojan Novaković, *Srpska gramatika za niže gimnazije i realke u Kneževini Srbiji. Treći deo: Nauka o oblicima* (Beograd: Izdanje i štampa Državne štamparije, 1879).

⁵⁹ Usp. Jovan Živanović, *Izvod iz srpske gramatike. I. i III. deo gramatike: Nauka o glasovima i oblicima* (Novi Sad: Srpska narodna zadružna štamparija, 1874).

⁶⁰ Franjo Vuletić (1856. – 1902.), rođen u Sinju, školovao se (gimnazija) u Sinju i Splitu, studirao u Zagrebu na Filozofskom fakultetu (1875./1876.) te u Beču od 1876. do 1879. godine. Godine 1882. dobio „mjesto privremenoga učitelja pri velikoj gimnaziji sarajevskoj” (Anon., „Franjo Vuletić”, 282), 1887. postao je „definitivnim učiteljem, a god. 1889. profesorom istoga zavoda” (Anon., „Franjo Vuletić”, 282).

⁶¹ Papić, *Tragom kulturnog nasljeđa*, 182.

⁶² Papić, *Tragom kulturnog nasljeđa*, 182.

⁶³ Davorin Nemanic (1850. – 1929.), učitelj i jezikoslovac, rođen u Rosalnicama kod Metlike, a umro u Zagrebu. Školovao se u Novom Mestu i Rijeci te studirao klasičnu i slavensku filologiju u Beču. Od 1885. do 1900. bio je ravnatelj gimnazije u Sarajevu, a poslije nadzornik srednjih škola u BiH do 1910. Proučavao čakavsko narječje i objavio *Čakavisch-kroatische Studien* (I-III, 1883.-1885.). U djelu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild – Bosnien und Herzegowina*, Volume 22, opisao je srpsko-hrvatski jezik u BiH (str. 371-376). Preuzeto iz: Rudolf Kolarić, „Nemanic, Davorin (1850-1929)”, u: *Slovenska biografija* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013), pristup ostvaren 6. 8. 2022., <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi387052/#slovenski-biografski-leksikon>.

rukopis, ostaje tek kod pripomene da se zna, „prema nekim kasnijim zabilježkama, da je na tekstu gramatike saradivao Davorin Nemanić”.⁶⁴ Papićeve su navode uglavnom bezrezervno preuzimali i drugi istraživači, pa se tako pomalo mistificirala cijela situacija oko rukopisa i njegova autora i konačne redakcije nepotpisane knjige. Sve je na kraju dovedeno u korelaciju s Kallayevom politikom pokušaja stvaranja jedinstvene bosanske nacije, za koju je, prigodno, stvorio i jezik imenom dovoljno dalek od srpskoga i hrvatskoga, a opet sadržajem blizak i jednom i drugom jeziku da bi ga eventualno mogli prihvatiti svi stanovnici BiH.

Najviše je o *Gramatici bosanskoga jezika* pisao Muhamed Šator, koji je u Arhivu BiH pronašao, mislilo se izgubljeni, rukopis Franje Vuletića.⁶⁵ Šator je u svojim tekstovima spomenuo Davorina Nemanića kao potencijalnoga suautora *Gramatike* te naveo promjene koje je Nemanić učinio u rukopisu, ali nije zalazio dublje u analizu samoga rukopisa.

Od hrvatskih jezikoslovaca o tiskanoj *Gramatici bosanskoga jezika* najdetaljnije je i u više navrata pisala Sanda Ham.⁶⁶ Ham *Gramatiku bosanskoga jezika* stavlja u povijesni pregled hrvatskih gramatika (vukovskoga tipa), iako i sama kaže da „nije ovdje riječ toliko o hrvatskoj gramatici, koliko o prvoj službenoj, politički naručenoj unitarističkoj gramatici namijenjenoj Hrvatima”, koja je „istini za volju (...) bila namijenjena svim trima nacionalnim zajednicama u BiH, dakle i Srbima i Muslimanima, a ne samo Hrvatima”.⁶⁷ O Vuletiću je pisao i Pranjković,⁶⁸ no on se, iako je pregledno iznio sadržaj gramatike s pojedinim karakteristikama, zadržava na općim mjestima, a u pitanjima Vuletićeve eventualnoga slaganja ili neslaganja s nazivom jezika prihvaća stav Muhameda Šatora.⁶⁹ U novije vrijeme *Gramatiku bosanskoga jezika* samo uzgred spominje Nataša Bašić prenoseći riječi Ljiljane Stančić o Vuletićevu otporu naslovu *Gramatike*.⁷⁰ Iako je Bašić napisala i objavila obimnu studiju o hrvatskim vukovcima (885 stranica), Vuletiću i *Gramatici bosanskoga jezika* posvetila je, nažalost, tek tu jednu usputnu crticu. Činjenica je da su u BiH još tijekom sjednica jezičnoga povjerenstva o pravopisnim pitanjima (1883.) itekako gledali što se događa u Hrvatskoj, posebice u Ju-

⁶⁴ Papić, *Tragom kulturnog nasljeđa*, 184.

⁶⁵ Usp. Muhamed Šator, „Ko je autor *Gramatike bosanskoga jezika* (1890)”, *Književni jezik* 21 (2003), br. 2: 1-13; Muhamed Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u BiH do 1914.* (Mostar: Fakultet humanističkih nauka, 2004).

⁶⁶ Vidi: Sanda Ham, „Hrvatski jezik u *Gramatici bosanskoga jezika* iz 1890.”, u: *Mostarski dani hrvatskog jezika. Zbornik radova*, ur. Stojan Vrljić (Mostar; Split: Institut za hrvatski jezik, književnost i povijest; Pedagoški fakultet; Logos, 1999), 139-150; Ham, *Jezik zagrebačke filološke škole*, 108-117; Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, 145-149.

⁶⁷ Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, 145.

⁶⁸ Pranjković, *Filološki vjekopisi*, 197-202.

⁶⁹ Usp. Pranjković, *Filološki vjekopisi*, 197-198, bilj. 2.

⁷⁰ Usp. Bašić, *Vukovci i hrvatski jezični standard*, 401.

goslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, ali postoje i dokazi da je politička i jezična situacija u BiH utjecala na odluke u samom Zagrebu i obratno.⁷¹

Budući da već u *Predgovoru* svojem rukopisu *Slovnice* Vuletić objašnjava kako je i zašto knjiga naslovljena bosanskim imenom jezika, tu onda ne bi smjelo biti nikakvih nedoumica: „Nazvao sam ovu knjigu ‘slovnica jezika bosanskoga’ po nalogu visoke zemaljske vlade, koja glasi: ‘Diese Grammatik hat den Titel: Grammatik der bosnischen Sprache für Mittelschulen zu führen’.”⁷²

Vuletićev potpis na naslovnici rukopisa, gdje se potpisao kao „Franjo Vuletić, učitelj jezika na velikoj gimnaziji u Sarajevu” ne navodeći naziv toga jezika, svjedoči da on uistinu nije simpatizirao naziv jezika. Da to nije slučajan propust govori nam prijašnji potpis na *Ocjeni* Dlustuševe *Početnice*, gdje uredno stoji „Franjo Vuletić, učitelj jezika hrvackoga ili srpskoga”.⁷³ S obzirom na to da između predaje dvaju rukopisa nije prošlo previše vremena, jasno je da se u *Slovnici* namjerno potpisao bez navođenja imena jezika. Zbog toga su Papić i ostali nakon njega mogli s pravom zaključiti da je Vuletić odbio da se njegovo ime stavi na tiskano izdanje *Grammatike*. Iako Šator⁷⁴ točno navodi da su i drugi udžbenici u BiH, i u vrijeme osmanske i u vrijeme austrougarske vlasti, tiskani bez navođenja autorstva, pa to svakako može biti valjan argument zašto ni *Grammatika bosanskoga jezika* nije potpisana, to ne mijenja činjenicu da je Vuletić sâm tražio da se njegovo ime izostavi, kao ni da ispod svojega potpisa nije naveo učitelj kojega je jezika! Pomalo čudi što Šator ustraje u tome da su Papić i drugi iskonstruirali tobožnju Vuletićevu nespornost da prihvati naziv bosanski jezik jer je i sam donio Nemanićev *Izvjestaj* o rukopisu u kojem stoji: „Pošto se prema želji autora njegovo ime ne treba navesti, naslovna stranica bi trebalo osim naziva knjige sadržavati i dodatak ‘Dio I i II...’ što označava i sadržaj te iste knjige.”⁷⁵

Tomislav Kraljačić⁷⁶ navodi da je Vuletić prije same izrade naručene grammatike vladi predložio nekoliko imena jezika buduće knjige: hrvatsko-srpski, srpsko-hrvatski, hrvatski ili srpski te srpski ili hrvatski naziv. Šator tomu dodaje da je Vuletić „predložio da gramatika bude sastavljena prema *meridionalnom* (južnom) dijalektu sa odgovarajućom upotrebom gramatika Divkovića, Mažuranića,

⁷¹ Usp. Baković, „Origins of the proposal for orthography”, 308-309.

⁷² Vuletić, *Slovnica*, Predgovor, podcrtano u izvorniku [ova gramatika ima naslov: Grammatika bosanskoga jezika za srednje škole s uputama, prijevod autorâ rada].

⁷³ Vuletić, *Ocjena početnice*, f. 30v.

⁷⁴ Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 113.

⁷⁵ Nav. prema prijevodu u: Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 222.

⁷⁶ Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1987), 234.

Vebera, Vitanovića,⁷⁷ Daničića i Novakovića, te djela Miklošiča”.⁷⁸ Štoviše, sam Šator potvrđuje da je Vuletić inzistirao da vlada donese jasan stav o predloženim nazivima jezika, pa iznenađuje njegovo mišljenje da je Vuletićevo odbijanje bosanskoga imena koje spominju autori prije njega iskonstruirano i neutemeljeno.⁷⁹ Proučavajući dokument⁸⁰ koji navode Kraljačić i Šator, jasno je da je Vuletić imao širi popis slovnica i gramatika kojima se namjeravao služiti pri izradi svojega rukopisa, pa ostaje vidjeti je li koristio sve te izvore ili samo onaj reducirani popis autora naveden u *Predgovoru*.

Iz svega se može zaključiti da je ipak sam Vuletić spriječio vezivanje svojega imena uz knjigu koja je trebala biti tiskana. To što su i druge knjige izlazile bez navođenja autorstva ne znači nužno da bi se tako dogodilo i s *Gramatikom bosanskoga jezika* jer bi za promidžbu ideje o jednom zajedničkom jeziku svih stanovnika BiH svakako bilo bolje da je naveden autor, čime bi se spriječile ili barem umanjile političke konotacije da je knjiga nastala na nagovor i inzistiranje vlade, odnosno Benjamina Kallaya.

Slovnicu je Vuletić zamislio u četiri dijela, ali je do predaje rukopisa dovršio tri dijela u 208 paragrafa, što se vidi iz sadržaja *Gdje je što* („Dio I.” do 52. paragrafa, „Dio II.” od 53. do 185. i „III. Dio” od 186. do 208.). Pored tiskana prva dva dijela (*Nauka o glasovima i oblicima*), treći dio bio je o etimologiji, a četvrti, još nedovršen, trebao je biti o sintaksi. O tome svjedoči i Vuletićevo pismo Zemaljskoj vladi od 21. svibnja 1885.⁸¹ Nakon učinjenih Nemanićevih izmjena tiskano izdanje ima na kraju dva dijela s 24 poglavlja i 131 paragrafom, pa se i iz tih šturih podataka može uočiti da je Nemanić učinio brojne preinake. Iz njegova *Izveštaja* (napisan 1888.) doznajemo da je na kraju Vuletićev rukopis skraćen za 56 stranica jer Nemanić nije bio zadovoljan koncepcijom zamišljene knjige. Rukopis smatra „preopsežnim i pretrpanim naučnim terminima” te prigovara: „Pojedine jedinice su sa premalo razumijevanja preuzete iz drugih gramatika.”⁸² Posebice

⁷⁷ Josip Vitanović objavio je dvije školske gramatike: *Slovnicu hrvatskoga jezika za nižu realku* (Osijek, 1872.) i *Gramatiku hrvatskoga jezika za škole i samouke* (Zagreb, ¹1880.; ²1882.; ³1888.; ⁴1891.). S obzirom na to da *Slovnica* pripada zagrebačkoj filološkoj školi (usp. Sanda Ham, „Slovnica hrvatskoga jezika Josipa Vitanovića”, *Jezikoslovlje* 1 (1998), br. 1: 35-50), a *Gramatika* razdoblju prijeloma norme, kad je Vitanović napravio svojevrсни jezični zaokret prema vukovskoj koncepciji, vrlo je vjerojatno da je, zbog Vuletićevih jezičnih pogleda, upravo neko od prva dva izdanja *Gramatike* poslužilo Vuletiću pri pisanju njegova rukopisa. Ovdje se razmatra Vitanovićevo izdanje *Gramatike* iz 1882.

⁷⁸ Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 105. Šator je u nabranjanju izostavio Budmanija, odnosno kako stoji u izvornom dokumentu Budmanića (usp. Johann Nepomuk Appel, *Hohes Ministerium!* (18. 6. 1884.), rukopis u: ABiH – fond Zajedničko ministarstvo financija, god. 1884., kut. 24, br. 3804/1884.).

⁷⁹ Usp. Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 108-113.

⁸⁰ Appel, *Hohes Ministerium!*

⁸¹ Franjo Vuletić, *Visoka Vlado!* (21. 5. 1885.), rukopis u: ABiH – fond Zajedničko ministarstvo financija, god. 1885., kut. 29, br. 4367/85.

⁸² Nav. prema prijevodu u: Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 219.

mu je smetao izrazito dijakronijski pristup koji je Vuletić primijenio pri pisanju rukopisa. Također, savjetuje vladi da se *Predgovor* u kojem Vuletić navodi svoje uzore izbaci iz buduće knjige. Vuletić je namjeravao donijeti primjere i latinicom i ćirilicom jedne pokraj drugih kao kod Budmanija, a Nemanić se tomu izričito protivi jer „Budmanijeva Gramatika u ovom slučaju nema smisla”.⁸³

Iz usporedbe rukopisa i tiskane knjige jasno je da su promjene koje je učinio Nemanić velike i da konačni rezultat nije bio jednak materijalu koji je Vuletić prvotno zamislio. Iako je vrlo vjerojatno i sam doprinio konačnom obliku *Gramatike* (prema dostupnim podacima, surađivao je s Nemanićem u ispravicima), nemoguće je pretpostaviti koliko je to bila (i) njegova slobodna volja, a koliko odraz političkih okolnosti u kojima je živio i, naposljetku, radio kao srednjoškolski profesor. Ako pak pogledamo Nemanićevu ulogu u preradi rukopisa *Slovnice*, možemo se složiti sa Šatorom, koji ga naziva suautorom tiskane *Gramatike*,⁸⁴ ali možda je, s obzirom na učinjene promjene, Nemanić mogao biti potpisan i kao jedini ili prvi autor jer su promjene ponegdje tolike da se s pravom može zapitati je li Nemanić ispravljao rukopis ili pisao novi?! Možda i tu, uza sve prije navedeno, možemo tražiti razloge nepotpisivanja autorstva *Gramatike*?! Time dolazimo do možda i ključne stvari i pitanja koje se u literaturi izostavlja: je li Vuletić uopće bio dovoljno osposobljen za izradu takve knjige? Popis mogućih uzora pokazuje da mu je na kraju raspon korištenih slovnica i gramatika više odmogao nego koristio. Tu je Nemanić, koji je očito bio jezično potkovaniji, uskočio i pokušao prepraviti rukopis jer je prijetio potpuni fijasko, koji bi u tom slučaju pogodio Zemaljsku vladu, odnosno Kallaya, koji je i naručio izradu takve knjige. Obim posla i ispravaka koje je morao učiniti mogao je prolongirati tiskanje knjige, uvažavajući naravno i razlog koji navodi Šator o Vuletićevoj izbivanju iz Sarajeva dok je Nemanić prepravljao rukopis,⁸⁵ ali je ipak raspon od pet godina između predaje rukopisa i objave tiskane knjige predug da bi se samo time opravdao, posebice jer je sam Vuletić poticao vladu da se knjiga što prije tiska.⁸⁶

Iako je Muhamed Šator, proučavajući rukopis Vuletićeve *Slovnice*, naveo koje je sve ispravke u tekstu učinio Nemanić,⁸⁷ često se ipak zadržavao samo na pukom navođenju izostavljenih poglavlja ne ulazeći u njihov sadržaj.

Vuletić je uredno u rukopisu donosio formulacije u kojima je opisivao da se nešto koristi u Zagrebu ili Hrvatskoj, a one su poslije ili mijenjane ili posve izbačene iz tiskanoga izdanja. Oni Vuletićevi primjeri koji su završili u tiskanoj knjizi smješteni su u *Primjedbe* ispod glavnih primjera. Tako se stvarao pogrešan dojam, pa

⁸³ Nav. prema prijevodu u: Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 223.

⁸⁴ Usp. Šator, „Ko je autor *Gramatike*”, 4; Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 117.

⁸⁵ Usp. Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 126, bilj. 151.

⁸⁶ Vuletić, *Visoka Vlado!*

⁸⁷ Usp. Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 117-125.

su oni oblici koje je Vuletić u rukopisu donio kao jednakovrijedne u zagradama u tiskanom izdanju predstavljeni kao odraz starijega jezika, a ne da su itekako prisutni u jeziku hrvatskih književnika i da se njima tiskaju knjige u Zagrebu, jer je dodani opis koji je pratio te primjere to sugerirao. No, i u izbačenim Vuletićevim definicijama često nedostaje preciznosti. Naime, prešućivao je da se, osim u Zagrebu i Hrvatskoj, takvi oblici mogu pronaći i u BiH, bilo u tisku bilo kod hrvatskih pisaca, pa je izgledalo da je situacija u BiH uglavnom jedinstvena i onakva kakvom ju on prikazuje. Tako se namjerno stvarao pogrešan dojam o jedinstvenosti bosanskohercegovačkoga jezičnog i pravopisnog područja, iako je i sam sadržaj knjige to opovrgavao.

U izbačenim poglavljima koja je Vuletić predvidio u svojem rukopisu mogu se pronaći zanimljive definicije, kao npr. u poglavlju *Gdje se kojim narječjem govori*, u kojem se ističe: „Ikavštinom ili zapadnim govorom govori narod u Turskoj Hrvatskoj tj. u Bosni izmegju Une i Vrbasa...”⁸⁸ Naravno da takva politički krajnje dvojbena formulacija nije mogla ući u školski udžbenik u vrijeme kad se nastojalo pokazati da je BiH neovisna i o Hrvatskoj i o Srbiji.

Posebice je zanimljivo poglavlje *O izgovoru zamjenice što*, u kojem Vuletić kaže: „Po izgovoru ove zamjenice dijeli se naš narod na: 1) štokavce / kao što mi govorimo i pišemo, 2) čakavce i 3) kajkavce.”⁸⁹ Ako znamo da su to sve govori hrvatskoga naroda, odnosno da ni među Srbima ni među tadašnjim muslimanima (a ni Hrvatima u BiH) nema čakavaca ni kajkavaca, onda je pomalo čudno da Vuletić stavlja takvu formulaciju u *Slovnícu jezika bosanskoga*, pa je pravo pitanje koji je i čiji jezik Vuletić opisivao u svojem rukopisu. Zanimljivo je taj opis usporediti s njegovim jezičnim uzorom Vukom Karadžićem, koji još 1861. zastupa velikosrpska, ne samo jezična, stajališta, pa jasno naglašava da „Srbima po pravdi mogu se zvati svi štokavci makar koje vjere bili i makar gdje stanovali; i oni se osim manjih razlika, od Hrvata razlikuju tijem: 1) što ne govore ni ča ni kaj nego što ili šta...”⁹⁰ Karadžić nije bio jedini među Srbima s takvim stavovima. Možemo navesti Daničićevu posvetu „Srbima zapadne crkve” jer je „rad Srbima zapadne crkve vratiti ljubav s kojom primiše ovu knjigu kad bješe štampana slovima kojima se oni ne služe”,⁹¹ ali i navod iz Novakovićeve gramatike, gdje stoji: „piše se srpski jezik i latinicom među Srbima zapadne (katoličke) crkve i Hrvatima, najbližom nam slovenskom braćom, koji su, radi književnog jedinstva sa Srbima, primili mesto svoga oblasnog dijalekta naš srpski jezik, pa ga sad i hrvatskim

⁸⁸ Vuletić, *Slovníca*, 26.

⁸⁹ Vuletić, *Slovníca*, 32, podcrtano u izvorniku.

⁹⁰ V. S. K. [Vuk Stefanović Karadžić], „Srbima i Hrvatima”, *Vidov dan* (Beograd), 1. 7. 1861., 1, pristup ostvaren 13. 6. 2022., https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Periodika/SD_D4998D34D22BD1F8E-74CF9F8F1128AED/1861/07/01?fullscreen#page/0/mode/1up.

⁹¹ Gj.[uro] Daničić, *Oblici srpskoga jezika* (Biograd: Državna štamparija, 1864), VIII.

zovu.”⁹² Dakle, sve Vuletićevi jezični uzori čijim se gramatikama, po njegovim vlastitim riječima, služio! Zato je još važnije pitanje *čiji i koji* jezik uistinu opisuje Vuletić spominjući tronarječnost, kad vidimo kakvi su bili srpski jezični stavovi!

Istina, odmah se ogradio napomenom da je štokavština ta kojom „mi govorimo i pišemo”, dakle u BiH, te formulacijama da „Kajkavština nije drugo ništa nego hrvatski provincijal tj. slovenski (kranjski) jezik pomiješan s hrvatskim”, dok mu je „čakavština” tek „stariji odsjek štokavštine”.⁹³ Ti njegovi stavovi o kajkavskom (hrvatski provincijal) i čakavskom (govori se, ali se njime ne piše) narječju ne odskaču od stavova ostalih hrvatskih vukovaca, koji su samo štokavštinu smatrali dovoljno dobrom za književni jezik. Kad promotrimo slovnicičare zagrebačke filološke škole, možemo uočiti da Babukić kajkavsko narječje također spominje sa slovenskim („narčjeje *slovensko-hèrvatsko* iliti *kaj-kavsko*”),⁹⁴ Veber „kajkavce i čakavce” spominje tek u pojedinim *Opazkama*,⁹⁵ a Mažuranić uopće ne spominje kajkavsko, nego piše samo o čakavskom i štokavskom narječju.

Slovnica jezika bosanskoga

Uzori

Odmah na početku svojega *Predgovora* Vuletić navodi da je sastavio „knjigu po najboljim slovnicaama, što ih imamo, a osobito sam se držao slovnica gg Daničića, Budmania i Novakovića, kao što će svaki moći razabrati”.⁹⁶ Ako njegovu popisu dodamo i druge slovnicičare koje spominje prije pisanja rukopisa (Divkovića, Mažuranića, Vebera, Vitanovića i Miklošića), vidimo da je Vuletić postavio širu bazu iz koje je namjeravao uzimati primjere. Dakle, njegova je slovnica trebala biti kompilacija dotad ponajboljih hrvatskih slovnica i srpskih gramatika, a ne neka nova bez obzira na naslov, što potvrđuju i sljedeće riječi iz *Predgovora*: „Nova u nju nijesam uvagjao ništa, već usporegjujući pravila spomenutih slovnica sa ovdašnjim govorom, što sam našao da potpuno odgovara, to sam i poprimio.”⁹⁷ Bez obzira na to što je naoko, prema *Predgovoru*, smanjio broj imena i slovnica koje je rabio, njegova uvodna rečenica ostavlja dovoljno prostora za pretpostavku da je sve navedene slovnicičare i njihove slovnice i koristio u pojedinim dijelovima rukopisa. Upravo njegova formulacija da je sastavio knjigu „po najboljim slovnicaama, što ih imamo” te odmah potom naglašavanje „a osobito sam se držao slovnica gg Daničića, Budmania i Novakovića” potvrđuje da je koristio i

⁹² Novaković, *Srpska gramatika*, I, 23.

⁹³ Vuletić, *Slovnica*, 32.

⁹⁴ Babukić, *Ilirska slovnica*, 3.

⁹⁵ Usp. Veber, *Slovnica hrvatska*, 33 i 200.

⁹⁶ Vuletić, *Slovnica*, *Predgovor*.

⁹⁷ Vuletić, *Slovnica*, *Predgovor*.

druge slovnice jer da nije tako, ne bi imao potrebu naglašavati kojih se „osobito” držao. Sve nam to govori da je Vuletić bio samo prikupljač postojećih gramatičkih i pravopisnih pravila, koja je prilagođavao sredini kojoj je bila namijenjena njegova slovnica, i da nije riječ o izvornom djelu nego o kompilaciji i usporedbi dvaju postojećih jezičnih sustava.

Slovopis i pravopis

U popisu latiničnih slova (*Pismena*) moguće je da se Vuletić ugledao na Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu, ali i na Novakovića,⁹⁸ jer i Novaković i Vuletić⁹⁹ imaju napomenu da je pojedine grafeme u latinicu uveo Đuro Daničić kad je počeo sastavljati „rječnik jezika hrvatskoga ili srpskoga”.¹⁰⁰ Obojica navode jednake grafeme: *Dj dj*, *Gj gj* ili *Đ đ*; *Lj lj* ili *Љ љ*; *Nj nj* ili *Њ њ*; *Dž dž* ili *Ѓ ģ*, uz koje donose odgovarajuća ćirilična slova. U *Gramatiku* su na kraju ušli dvoslovi *gj*, *lj*, *nj*, *dž*, a drugi su prekríženi u rukopisu i nisu završili u tiskanom izdanju.¹⁰¹ Iako se sâm Vuletić u rukopisu dosljedno služi dvoslovom *gj* za fonem /ǰ/, uredno navodi i druga dva oblika, stariji dvoslov *dj* koji rabe hrvatski pisci te noviju Daničićevu tvorbu *đ*. U popisu su ta slova bila predviđena na kraju abecede (... V, Z, Ć, Č, Dj, Gj ili Đ, Lj ili Љ, Nj ili Њ, Š, Ž, Dž ili Ğ), ali su crvenom olovkom prebačena u redosljed kakav danas poznajemo, uz iznimku *Dž*, koje je ostalo na zadnjem mjestu abecede iza *Ž*. Uz latinična slova, Vuletić je u rukopisu donio i ćirilična, poredana usporedno s latiničnim po abecednom redu, ali su i ona izbačena, odnosno prebačena u ćirilično izdanje knjige. U prvim poglavljima rukopisa donosi uz latinične primjere i njihove ćirilične parnjake.¹⁰² U ostatku rukopisa nalazimo prazne dijelove s napisom „ćirilski”, „prostor za ćirilicu” ili „ćirilicom opetovati” gdje je bilo predviđeno da se pojedini prikazani primjeri donesu i ćiriličnim pismom. Vuletić u svojem pismu vladi iz 1885. objašnjava da nije bilo „moguće da prepíše još jednom čitavo djelce niti primjere ćirilicom” te naglašava da primjeri „koji se imaju opetovati obojima pismenima, označeni su crvenom ili modrom olovkom da ih tijem lašnje uzmogne slagar u oba izdanja (latinicom i ćirilicom) uvrstiti”.¹⁰³ Takva je praksa naizmjeničnih latiničnih i ćiriličnih tekstova postojala otprije u hrvatskim vukovskim gramatikama, posebice kod Vuletićeva uzora Budmanija, ali i u udžbenicima u BiH, npr. u *Slovničkom dodatku*.¹⁰⁴

⁹⁸ Usp. Novaković, *Srpska gramatika*, I, 23.

⁹⁹ Usp. Vuletić, *Slovnica*, 4.

¹⁰⁰ Akademijin rječnik izlazio je naslovljen *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, pa se ovdje vidi da je Vuletić formulaciju „rječnik jezika hrvatskoga ili srpskoga” mogao preuzeti od Novakovića, koji također rječnik imenuje tim naslovom (usp. Novaković, *Srpska gramatika*, I, 23).

¹⁰¹ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 5.

¹⁰² Usp. Vuletić, *Slovnica*, 1-2, 5, 9.

¹⁰³ Vuletić, *Visoka Vlado!*

¹⁰⁴ Usp. *Druga čitanka za pučke škole*, 156-176.

Vuletić dosta detaljno opisuje dvoglas *ie*, o kojem navodi sljedeće: „Danas ga običavamo latinicom označivati ovako: ê, a knjige, koje su se pred nekoliko godina tiskale obično u Zagrebu, imale su ga ovako: ě. U današnjem jeziku pišemo mjesto njega je ako se riječ izgovara kratko, a ije (ie) ako se riječ izgovara dugo. Mi pišemo ije, ali knjige većinom tiskane u Zagrebu imaju ie. Slovka ije mora se smatrati kano dug samoglas, te se ne može dalje mijenjati.”¹⁰⁵ Dakle, Vuletić vrlo jasno opisuje dvije norme, pa čak naglašava gdje se kako piše. Ipak, njegova definicija temeljito je prerađena i u knjizi je završio krnji oblik, iz kojega se doduše doznaje da „mjesto ije neki pišu ie”,¹⁰⁶ ali se, kao i drugdje u knjizi, prešućuje *tko* i *gdje*. Umjesto jasne odrednice koju navodi Vuletić, tiskana knjiga donosi neodređenu zamjenicu *neki*, čime se, u skladu s propagiranom politikom, izbjegava spomenuti da jezik koji se nastoji normirati u *Gramatici bosanskoga jezika* već postoji i da se njime aktivno služi susjedna pokrajina u kojoj se tiskaju knjige, novine i službeni zakonski akti. Ako se prisjetimo Klaićeve *Ocjene Dlustuševe Početnice* u kojoj je prigovorio zbog tiskanja novih knjiga za BiH „buduć u Bosnoj i Hercegovini stanuje isti narod, koji i u trojednoj kraljevini, ravan po jeziku istomu...”,¹⁰⁷ onda je jasno zašto su izbačene sve Vuletićeve upute koje su mogle sugerirati takvo što.

Vuletić je bio veliki zagovornik fonološkoga pravopisa i tim pravopisom piše svoju *Slovnicu*. Povodeći se za izgovorom, futur I. piše sastavljeno, npr. *vidjećemo* (str. 36), *ljubiću* (166), *ljubićeš* (169). U rukopisu navodi da se u futuru I. „obje riječi zajedno pišu (po pravop. fonetičkom)”,¹⁰⁸ što je moglo značiti da se po drugom pravopisu, čija pravila također donosi u *Slovnici*, ne pišu zajedno, ali je taj dio u zagradi precrtan i izostavljen iz tiskanoga izdanja.¹⁰⁹

Ipak, nakon Hörmannove kritike na sjednici jezičnoga povjerenstva njegova pisanja pridjeva *hrvatski* kao *hrvacki* u *Ocjeni Dlustuševe Početnice*, Vuletić se u *Slovnici* prilagođava i piše *hrvatski*,¹¹⁰ što znači da je ipak odlučio slijediti „umjereniji” put od onoga koji je prvotno zastupao, iako u rukopisu opstaju oblici poput *kašto* (umjesto: *kadšto*).¹¹¹ To može biti ostatak njegova izbačenoga pravila u kojem je objašnjavao da „d pred s i š ostaje, ali pred nastavkom stvo ispada kao i t: sredstvo ili srestvo, bogastvo, proklestvo mjesto bogatstvo, prokletstvo”.¹¹²

¹⁰⁵ Vuletić, *Slovnica*, 25, podcrtano u izvorniku.

¹⁰⁶ *Gramatika bosanskoga jezika*, 27.

¹⁰⁷ Klaić, *Ocjena Rukopisa Početnice*, f. 3r.

¹⁰⁸ Vuletić, *Slovnica*, 169.

¹⁰⁹ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 87.

¹¹⁰ Vuletić, *Slovnica*, 4, 12, 32.

¹¹¹ Vuletić, *Slovnica*, 5, 24.

¹¹² Vuletić, *Slovnica*, 12. Primjeri su u sačuvanom izvorniku podcrtani različitom bojom i debljinom olovke, pa nije jasno jesu li takvi bili ili ih je netko naknadno podcrtao.

Govoreći o „izjednačivanju suglasnikâ”, navodi da „slovo¹¹³ s pred nepčanim slovima¹¹⁴ osim pred j, pretvara se u š, a z u ž” (*lišće, grožgje, pošljedica, pažnja, ražljutiti*).¹¹⁵ Od toga pravila donekle odstupa jer donosi napomenu *Pazi* u kojoj naglašava da „pred lj nije potrebno da uvijek nastaje ta promjena, može ostati s i neomekšano: posljedica i pošljedica, posljedni i pošljedni”, ali je ta napomena precrtana i izbačena iz tiskanoga izdanja. Umjesto nje crvenom je tintom dodana napomena „pretvara se i h pred ć u š” i naveden primjer „Bihać – Bišća”.¹¹⁶ Uz taj primjer, u tiskanoj knjizi definicija je proširena i na „č” s dopunjenim popisom: „aščija, bašća mjesto ahčija, bahča; Bihać-Bišća mjesto Bihća, šći mjesto hći (kći), šćadijaše mjesto hćadijaše”.¹¹⁷

U poglavlju *Književni jezik* naglašava da se razlikuju „dva načina pisanja: po korijenu ili pravopis etimologički i po sluhu (izgovoru) ili pravopis fonetički (eufonički)”¹¹⁸ te upućuje na paragraf 38. (*Pravopis*), u kojem donosi podrobnije razlike između tih načina.

Poglavlje *Pravopis u Gramatici bosanskoga jezika* donosi sljedeću definiciju: „Naš se jezik piše dvojakim pravopisom: *fonetskim*, t. j. pravopisom po izgovoru ili sluhu, i *etimološkim*, t. j. pravopisom po korijenu ili osnovi riječi. Običniji je i prikladniji pravopis fonetski, kojim i mi pišemo.”¹¹⁹ Ta se definicija iz tiskanoga izdanja navodi u svim spomenima pravopisne problematike u BiH, uglavnom da bi se pokazalo da je u BiH bilo „običnije i prikladnije” uvesti fonološki pravopis. Ipak, Vuletić u rukopisu, osim malo drukčijih imenovanja (*fonetički* i *etimologički*), donosi i drukčiji opis tadašnje pravopisne situacije. Najprije jasno ističe da se „naš jezik danas piše dvojakim pravopisom: fonetičkim i etimologičkim”, a odmah potom naglašava: „Pravopis fonetički prodire u našu knjigu sve više i više, dočim se etimologičkim pravopisom pišu maldane samo knjige tiskane u Zagrebu (zagrebačka učena škols. akademija i učena društva).”¹²⁰ Iako je i tu suzio područje na kojem se tiskaju knjige i novine morfonološkim pravopisom, izostavljajući ponovno BiH, i taj njegov opis dobrano odudara od onoga koji je završio u tiskanom izdanju – da je fonološki pravopis „običniji i prikladniji”. Štoviše, u trenutku kad Vuletić piše rukopis *Slovnice* „fonetički” pravopis tek „prodire u našu knjigu sve više i više”, što lako može značiti da je još uvijek u podređenijem položaju i da bi mogao zavladati tek ako se stvore preduvjeti za takvo što. A

¹¹³ Crvenom bojom promijenjeno u *suglasnik*.

¹¹⁴ Crvenom bojom promijenjeno u *suglasnicima*.

¹¹⁵ Oblik *ražljutiti* dodan je crvenom bojom.

¹¹⁶ Vuletić, *Slovnica*, 12-13, podcrtano u izvorniku.

¹¹⁷ *Gramatika bosanskoga jezika*, 19.

¹¹⁸ Vuletić, *Slovnica*, 27.

¹¹⁹ *Gramatika bosanskoga jezika*, 28.

¹²⁰ Vuletić, *Slovnica*, 33.

vukovci su političkim pozicioniranjem radili upravo to jer njihova jezična pobjeda nije bila odraz samo bolje jezične koncepcije nego i bolje logistike i utjecaja u društvu. Vuletić u rukopisu donosi detaljna pravila „etimologičkoga” načina pisanja, pa je posve jasno da ga, iako sam piše fonološkim pravopisom, smatra ravnopravnim i itekako prisutnim u literaturi. Čini se da se i u *Slovnici* vodio svojim stavom koji je iznio u *Ocjeni Dlustuševe Početnice*, gdje je jasno predvidio učenje morfonološkoga načina pisanja u višim razredima, kad se nauče osnove pisanja fonološkim pravopisom, za koji je smatrao da će ga učenici lakše usvojiti. S obzirom na tadašnju opću nepismenost u BiH, njegov je stav i u Zemaljskoj vladi lako mogao zadobiti brojne pobornike jer je cilj bio što brže BiH približiti zapadnoeuropskim zemljama, a školstvo je tu imalo ključnu ulogu.

Imenice

Vuletić imenice dijeli na pet vrsta „po nastavku I. padeža jednine”, pa tako slijedi Daničićevu podjelu i odskače od nekih hrvatskih vukovskih gramatika, čak i onih koje je naveo kao uzor svojoj slovnici poput Budmanijeve, koja donosi podjelu po nastavku u genitivu jednine.¹²¹ Vuletić je svojom podjelom najbliži Divkoviću,¹²² koji u „nominalnoj deklinaciji” *imena* dijeli na pet vrsta.¹²³ Ako se uspoređi Vuletićev rukopis¹²⁴ s podjelom koju donosi Divković, jasno se uočava da je posve jednaka i s gotovo istim primjerima. Razlika je jedino u dijelu nazivlja i u opisu jer je Vuletić tu bliži Daničiću.¹²⁵

Vuletić i u poretku padeža slijedi vukovce, instrumental mu je šesti, lokativ sedmi padež. Zanimljivo je da u rukopisu isključivo piše *genetiv*, što mu je uredno ispravljano u *genitiv*. Naglaske je stavljao u svojim primjerima, ali su oni križani i nisu završili u tiskanoj knjizi.¹²⁶ Moguće je da je Vuletić od Budmanija¹²⁷ preuzeo poseban znak za zanaglasnu duljinu (^),¹²⁸ kojim čini razliku prema dugosilaznom naglasku (^). To se jako lijepo vidi na str. 77 na primjeru množine ime-

¹²¹ Usp. Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, 131, 135.

¹²² O Divkoviću više vidi u: Dubravka Smajić, *Jezikoslovac Mirko Divković i njegove hrvatske gramatike* (Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku; Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, 2020), posebice dio o imenicama u *Oblicima*, str. 99-117.

¹²³ Mirko Divković, *Hrvatske gramatike I. dio. Oblici* (Zagreb: Tiskom dioničke tiskare, 1879), 6, pristup ostvaren 20. 6. 2022., [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=11739&tify={\"page-s\":\[14\],\"panX\":0.481,\"panY\":0.702,\"view\": \"scan\", \"zoom\":0.313}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=11739&tify={\).

¹²⁴ Vuletić, *Slovnica*, 61-62.

¹²⁵ Usp. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*, 2.

¹²⁶ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 43.

¹²⁷ Usp. Pietro Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* (Vienna: A spese dell' autore, 1867), 7.

¹²⁸ Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, 130, navodi da je Budmani takvo bilježenje preuzeo od Andrije Torkvata Brlića.

nice *selo*, koju u genitivu Vuletić bilježi: *sêlâ*, što je također vjerojatno preuzeto od Budmanija.¹²⁹ Naravno, isti primjer ima i njihov jezični uzor Daničić,¹³⁰ koji također bilježi zanaglasnu duljinu, ali ne koristi posebnu oznaku u odnosu na dugosilazni naglasak.

U genitivu množine Vuletić nije predvidio pisanje *-h*, a već je i Veber uočio i zapisao u svojoj *Slovnici* da „njeki hrvatski pisci nepišu u najnovije vrijeme slova **h** u genitivu pl., već kad se po smislu nepozna, je li što u genitivu singulara ili plurala, među na posljednju slovk u kapicu”.¹³¹ Tako postupa i Vuletić u rukopisu *Slovnice (samoglasnikâ, suglasnikâ, riječi, imenicâ i sl.)*. Štoviše, on u dijelu rukopisa koji je poslije izbačen i nije ušao u tiskano izdanje jasno naglašava: „Genitiv množine piše se u imenica bez **h**, a u pridjeva i zamjenica slovom **h**” te dodaje da se takvim imenicama na kraju dodaje „znak (^)”.¹³² Još od prve hrvatske tiskane gramatike imamo, uz ostale oznake, takvo bilježenje u genitivu množine.¹³³

Najvažnija razlika između slovnica zagrebačke filološke škole i gramatika hrvatskih vukovaca bio je pristup sklonidbi imenica, zamjenica i pridjeva u dativu, lokativu i instrumentalu množine. Dok su slovnice zagrebačke filološke škole prednost davale nesinkretiziranim oblicima, dotle su vukovske gramatike prednost davale izjednačenim oblicima tih padeža. Ne treba te oblike pojednostavljeno opisivati isključivo kao srpsko ili hrvatsko obilježje, jer se u hrvatskoj gramatičarskoj tradiciji još od Bartola Kašića mogu naći višestruki izbori: „Gen. Gôlubov, *uel* golubâ, *uel* golubî; (...) Sept. s' Golubimi, *uel* s' golubima, *uel* s' golubî”,¹³⁴ iako su dativ, lokativ i instrumental množine bili različiti. I hrvatski vukovci tijekom 19. stoljeća u svojim gramatikama koriste dvostruke oblike.¹³⁵

U rukopisu se vidi da je u dativu, instrumentalu i lokativu množine imenica Vuletić predvidio u zagradi (alternativno) i starije nastavke¹³⁶ kakve donosi zagrebačka filološka škola, ali su oni prekriveni, pa nisu u tom obliku ušli u tiskano izdanje iz 1890.¹³⁷ Ponekad u zagradaama ispisuje pune riječi, a ne samo nastavke, kao kod imenice *žena* (str. 80) ili spomenute imenice *selo* (str. 77), pa su mu D, I i L množine: D *ženama* (*ženam*), *selima* (*selom*); I *ženama* (*ženami*), *selima* (*seli*);

¹²⁹ Usp. Budmani, *Grammatica*, 30.

¹³⁰ Đ.[uro] Daničić, *Mala srpska gramatika* (Beč: Štamparija Jermenskoga manastira, 1850), 15.

¹³¹ Veber, *Slovnica hrvatska*, 33.

¹³² Vuletić, *Slovnica*, 75, podcrtano u izvorniku.

¹³³ Bartholomaeo Cassio, *Institutionum linguae illyricae libri duo* (Romae: Apud Aloysium Zannetum, 1604), 24, pristup ostvaren 15. 1. 2023., <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10525>.

¹³⁴ Cassio, *Institutionum linguae illyricae*, 27.

¹³⁵ Usp. Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, 125-144.

¹³⁶ Tako je u rukopisu s množinskim oblicima imenica *kopač* (str. 63), *selo*, *polje* (str. 77), *žena* (str. 80), *stvar* (str. 83), *pleme* (str. 87), *tane* (str. 88), *nebo* (str. 89), *kći*, *mati* (str. 91).

¹³⁷ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 43.

L *ženama* (*ženah*), *selima* (*selih*). Čak je u poglavlju o pravopisu najavio „O razlici oblika slovnčkih vidjećemo na svom mjestu govoreći o deklinacijama”,¹³⁸ ali je taj dio izbačen kao i brojni drugi u kojima je nastojao prikazati postojeće stanje.

Istina, tiskano izdanje donosi te alternativne oblike, ali tek u paragrafu *Primjedbe k pojedinim padežima*, uz opasku da je tako u „starom jeziku” te da „se po nekim krajevima i danas govori”.¹³⁹ Da je to bila svjesna namjera svjedoči Nemanić u svojem *Izvjestaju* iz 1888., u kojem jasno naglašava: „Što se deklinacija tiče, odstranjene su tzv. starije kasus forme iz paradigmi, te su samo kratko spomenute u napomenama.”¹⁴⁰ Tako je promijenjena Vuletićeva namjera prikaza stvarnoga stanja i nametnuti su novoštokavski nastavci, pa se stvarao dojam da je njegova namjera bila normiranje samo jednih oblika.¹⁴¹ Time je prekinuta ne samo tradicija književnoga izričaja kojim tada još uvijek pišu hrvatski književnici i u Hrvatskoj i u BiH nego i tradicija hrvatskih vukovskih gramatičara, koji redom bilježe i te nesinkretizirane oblike kao dio živoga književnog jezika. Da je to bio itekako živ jezik svjedoče i srpske gramatike, koje uredno donose napomenu o padežnim oblicima koji se „i sad gdegdje govore i s ovakim, po starom pravilu, nastavcima, a pisci hrvatski ih i u knjigama pišu”.¹⁴² Nemanić je tako, mijenjajući Vuletićev izvorni tekst, sve te oblike stavio u zastarjeli jezični izraz kojim se rijetko tko služi.¹⁴³

Govoreći o imenicama *kći* i *mati*, Vuletić izričito navodi „osim nastavaka na *ima* u III. VI. i VII. pad. množine, mogu imati i druge u zagradama, kojima se služe hrvatski pisci”.¹⁴⁴ U zagradama su naravno bile potpune riječi s nesinkretiziranim oblicima (D *kćerim/materam*; I *kćermi/materami*; L *kćerih/materam*) koje su rabili pripadnici zagrebačke filološke škole, ali je to objašnjenje u tiskanom izdanju izostavljeno i samo je u *Primjedbi* naznačeno kako glase ti oblici.¹⁴⁵ Tako je ponovno sintagmom „stariji oblici”, umjesto Vuletićevom napomenom da se njima još uvijek „služe hrvatski pisci”, normiran jedino novoštokavski oblik.

Ipak, nije Vuletić uvijek bio u skladu s ondašnjim hrvatskim slovnicama niti je Nemanić svojim izmjenama uvijek radio otklon od tih slovnica. Već je Sanda Ham¹⁴⁶ upozorila na sličnosti između tiskane *Gramatike bosanskoga jezika* i po-

¹³⁸ Vuletić, *Slovnica*, 36.

¹³⁹ *Gramatika bosanskoga jezika*, 48-49.

¹⁴⁰ Nav. prema prijevodu u: Šator, *Bosanski/hrvatski/srpski jezik*, 221.

¹⁴¹ Usp. Herta Kuna, „Problemi jezičke standardizacije u Bosni i Hercegovini krajem XIX vijeka na materijalu jezika štampe”, u: *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, ur. Miloš Okuka i Ljiljana Stančić (München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 1991), 148-149.

¹⁴² Novaković, *Srpska gramatika*, III, 14-15.

¹⁴³ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 48-49, 52, 54, 56.

¹⁴⁴ Vuletić, *Slovnica*, 92.

¹⁴⁵ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 56.

¹⁴⁶ Ham, *Jezik zagrebačke filološke škole*, 113.

jedinih hrvatskih slovnica. S obzirom na to da nije imala rukopis *Slovnice* u rukama, svoja je zapažanja zasnivala na tiskanoj knjizi i sve iz knjige automatski pripisala Franji Vuletiću kao tada jedinom poznatom autoru *Gramatike*. Tako Ham, govoreći o imenicama *brat*, *gospodin* i *vlastelin* uočava bliskost kojom se opisuju te imenice u *Gramatici bosanskoga jezika* s Veberovom definicijom u *Slovnici hrvatskoj*. Ipak, analizom rukopisa uočavamo da je ta napomena izvorno izgledala drukčije i da je tek prekrajanjem Vuletićeve rukopisa dobivena ta slična definicija, kao što prikazuje tablica.¹⁴⁷

Vuletićev rukopis <i>Slovnice jezika bosanskoga</i> , 1885.	Veber, <i>Slovnica hrvatska</i> , 1876.	<i>Gramatika bosanskoga jezika</i> , 1890.
Riječi: <u>gospodin</u> , <u>brat</u> , <u>dijete</u> i <u>vlastelin</u> glase u množini djeca, braća, gospoda i vlastela, a mijenjaju se kao imenice III. vrste u jednini, ali glagol stoji u množini.	Samostavnici: <i>brat</i> , <i>gospodin</i> , <i>vlastelin</i> nemaju ni nominativa ni ostalih padežah plurala, već umjesto njih služe skupna imena: <i>braća</i> , <i>gospoda</i> , <i>vlastela</i> , koja idu po singularu II. deklinacije...	Riječi <i>brat</i> , <i>gospodin</i> i <i>vlastelin</i> nemaju prave množine, već se mjesto ove upotrebljavaju zbirna imena: <i>braća</i> , <i>gospoda</i> i <i>vlastela</i> , koja se mijenjaju kao imenice treće vrste u jednini.

Ispod svoje definicije Vuletić navodi da „riječ brät može glasiti u II. padežu¹⁴⁸ množine i brátâ¹⁴⁹” a kao primjer donosi rečenicu koja se može pronaći u prethodnim hrvatskim slovnica i srpskim gramatikama:

Vuletić: „Imam doma devet milih brata (nar. pj).”¹⁵⁰

Veber: „Imam doma milih devet bratah. N. P.”¹⁵¹

Daničić: „Imam doma milih devet brata. Nar. pjes.”¹⁵²

Iz tablice se vidi da je Nemanić promijenio Vuletićev tekst jer definicija koja je završila u tiskanom izdanju *Gramatike* odgovara učinjenim izmjenama u izvornom tekstu *Slovnice*. S obzirom na sličnost, moguće je da je Veberova *Slovnica* poslužila kao uzorak prema kojem se dotjerivao rukopis, ali je vrlo vjerojatno ta usklađivanja (kao uostalom i pojedine odmake) provodio Nemanić.

¹⁴⁷ Tablica je izrađena prema: Ham, *Jezik zagrebačke filološke škole*, 113 i dodan joj je opis koji Vuletić donosi u svojem rukopisu (Vuletić, *Slovnica*, 73).

¹⁴⁸ Prekriženo je crnom olovkom i dodano *genet.*, ali je tomu crvenom olovkom još dodano *-iv*, pa se dobio naziv padeža *genetivu* (i nije ispravljeno kao drugdje u rukopisu).

¹⁴⁹ Vuletić, *Slovnica*, 73.

¹⁵⁰ Vuletić, *Slovnica*, 73.

¹⁵¹ Veber, *Slovnica hrvatska*, 32.

¹⁵² Daničić, *Oblici srpskoga jezika*, 12.

I za instrumental jednine imenica *vrste i Ham* je utvrdila sličnost opisa i pristupa između *Gramatike bosanskoga jezika* i *Veberove Slovnice hrvatske*.¹⁵³ No, uvidom u rukopis i ovdje uočavamo da su tek promjene unesene crvenom olovkom približile ta dva teksta, iako je i Vuletić svojim opisom bio blizak Veberu jer obojica spominju staroslavenski jezik i donose stari znak kako se *iju* bilježio.¹⁵⁴

Zamjenice

Kod osobnih zamjenica, kao i kod imenica, Vuletić u zagradama donosi starije oblike (uredno su prekríženi i izostavljeni u tisku), a ispod još naglašava da su to stariji oblici (ta napomena ulazi u tiskano izdanje *Gramatike*, ali kako tih oblika nema u paradigrama, ispada da su, kao i kod imenica, zastarjeli i izvan uporabe). Vuletić pak ispod množine zamjenica *on, ona, ono* uredno piše: „Oblici koji se u zagradama nalaze jesu stariji, kojima se pišu knjige većinom izdane u Zagrebu”,¹⁵⁵ što znači da su ti oblici itekako prisutni u tadašnjoj suvremenoj uporabi.

Uz zamjenice *ko, niko, neko, svako* crvenom je olovkom dodano u zagradi *tko, nitko, netko, svatko*, što je ušlo i u tiskano izdanje, ali je to propušteno učiniti kod zamjenica *iko* i *kogod*, pa su samo ti oblici u tiskanoj knjizi.

Govoreći o akuzativu jednine ženskoga roda *ju*, Vuletić navodi da to „jest pravi oblik, nu mi upotrebljavamo samo genit. *je* mjesto akuzativa”, a da se „pravi akuz.” rabi tek onda „ako uz njega dolazi 3. lice pomoćnoga glag. *je*”.¹⁵⁶ Slična i pojednostavljena definicija ušla je i u tiskanu knjigu.¹⁵⁷

Za dativ zamjenice *sebe* Vuletić u sklonidbi navodi *sebi* ili *si*, a u objašnjenju piše da „dativ zamjenice sebe u kraćem obliku *si* upotrebljavaju samo knjige u zapadnom književnom jeziku, pisane u Zagrebu, dočim se nigdje po drugijem krajevima ne čuje, buduć nije potrebno n. p. uzmi to razumije se da moraš uzeti sebi”.¹⁵⁸ U tiskano je izdanje, nakon precrtavanja gotovo cijele definicije, ušlo skraćeno i pojednostavljeno objašnjenje: „**Dativ** povratne zamjenice u kraćem obliku *si* upotrebljava se rijetko, već mjesto toga samo dulji oblik *sebi*.”¹⁵⁹ Tako je ponovno naknadnom intervencijom izmijenjena Vuletićeva namjera da se prikaže gdje se točno što govori i piše. Zanimljivo je da su u Vuletićevu rukopisu prekríženi svi dijelovi teksta u kojima se spominju Zagreb, hrvatski pisci, zapadni književni

¹⁵³ Usp. Ham, *Jezik zagrebačke filološke škole*, 113.

¹⁵⁴ Usp. Vuletić, *Slovnica*, 84; Veber, *Slovnica hrvatska*, 37.

¹⁵⁵ Vuletić, *Slovnica*, 102.

¹⁵⁶ Vuletić, *Slovnica*, 103-104.

¹⁵⁷ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 60.

¹⁵⁸ Vuletić, *Slovnica*, 103, podcrtano u izvorniku.

¹⁵⁹ *Gramatika bosanskoga jezika*, 60, podebljano u izvorniku.

jezik i sl., ali je ostavljen primjer u kojem se spominje južna Hercegovina, Crna Gora i istočna Srbija.¹⁶⁰

Vuletić, u skladu s cijelim svojim rukopisom, dajući primjer za zamjenicu *moj* (str. 108), u instrumentalu jednine na prvo mjesto stavlja oblik *mojjjem*, a tek iza *mojim*. Crvenom olovkom iznad tih oblika dopisane su brojke, i to 1 iznad oblika *mojim* te 2 iznad oblika *mojjjem*, pa je tim redosljedom izišlo i u tiskanoj knjizi.¹⁶¹ Također, u dativu jednine brisan je nastavak *-e* (ostali su samo oblici *mojemu* i *momu*, ali ne i *mome*), a u lokativu jednine brisani su mu nastavci *-u* i *-e*, pa su ostali oblici *mojem* i *mom*.¹⁶² U množini je bilo nešto više intervencija jer je u D, I i L brisan u zagradi postojeći nastavak *-a*, pa su ostali oblici *mojim*, *mojjjem*, dok su u I i L u zagradi brisani i stariji padežni nastavci koje je Vuletić uredno pisao. Zanimljivo je da on navodi dva oblika za svaki padež, odnosno piše za I: *mojimi* i *mojjjemi*, a za L: *mojih* i *mojjjeh* (ovdje je, čini se, sam precrtao drugo *j* u riječi)¹⁶³ (str. 109). Veber pak ima samo prve oblike, a Mažuranić ima oblike L: *mojih*, *-ieh*.¹⁶⁴ Mažuranić uz L množine ima dvojne oblike i za G množine: *mojih*, *-ieh* i D množine: *mojim*, *-iem*.

Ijekavske oblike u DLI množine pridjevno-zamjenične sklonidbe (*-ijeh*, *-ijem* i sl.) unio je Ardelio Della Bella¹⁶⁵ iz dubrovačkoga govora, pa ih zato možemo pronaći i kod hrvatskih slovničara u 19. stoljeću. Ipak, vjerojatnije je da se Vuletić ugledao na Karadžića i njegove sljedbenike, u prvom redu Budmanija,¹⁶⁶ kada dosljedno piše te oblike u svojoj slovnici, ali, kao što smo vidjeli, redaktor Nemanić mijenja im poredak naknadno upisanim brojkama i u BiH prednost daje ikavskim oblicima, a ijekavske postavlja na drugo mjesto, iako je ostali tekst gramatike tiskan s ijekavskim oblicima.

U *Primjedbama k pojedinim padežima* (str. 111-112) Vuletić navodi da genitiv i dativ mogu doći bez nastavaka *-a* i *-u*, pa tada glase *mojeg* – *mog*, *mojem* – *mom*, *našeg*, *našem* i sl., a da u lokativu može doći *-e*, pa dobijemo oblike *mom* – *mome*, *tvom* – *tvome* i sl. Uz poneke modifikacije, slično je objašnjenje preneseno i u *Gramatiku*, ali su u biti normirani oblici G sa *-a*, D sa *-u* i L bez nastavka jer se nalaze u glavnim primjerima svih sklonidaba u tiskanom izdanju. Tim je odli-

¹⁶⁰ Usp. Vuletić, *Slovnica*, 104; *Gramatika bosanskoga jezika*, 60.

¹⁶¹ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 61. Isto je i kod zamjenica *naš* (str. 109), *njegov* (str. 111), *taj* (str. 113) i sl. Vuletić je svugdje davao prednost ijekavskom obliku, ali je u tiskano izdanje kao prvi ušao ikavski oblik zamjenica.

¹⁶² Isto je provođeno i kod ostalih zamjenica.

¹⁶³ U množini zamjenice *naš* Vuletić za L piše *naših*, *našieh*, a za I kao alternativni oblik donosi samo *našimi* (str. 110).

¹⁶⁴ Usp. Veber, *Slovnica hrvatska*, 42; Mažuranić, *Slovnica hrvatska*, 64.

¹⁶⁵ Usp. Bašić, *Vukovci i hrvatski jezični standard*, 229.

¹⁶⁶ Usp. Budmani, *Grammatica*, 44.

kama tiskana *Gramatika* odudarala od vukovske norme prateći rješenja koja su imali pripadnici zagrebačke filološke škole, ali i gramatičari s prijeloma norme.¹⁶⁷

Na str. 117, u sklonidbi zamjenice *ko* (crvenom je olovkom u zagradi dodano *tko*), primjećuje se da je u D i L jednine križan oblik *kome* (ostao je samo oblik *komu*), a u paralelnoj sklonidbi zamjenice *što* križano je *šta* u N, G i A jednine. U lokativu je pak crnom olovkom brisan nastavak *-u* tako da su ostali samo oblici *kom* i *čem*, što je završilo i u tiskanoj knjizi. Uz genitivni oblik *čega*, uz spomenuto *šta*, donosi i oblik *česa*, koji je tada uredno dolazio i u drugim slovnica.¹⁶⁸

U paragrafu *Primjedbe k zamjenici ko i što* (str. 118-119) Vuletić objašnjava sve oblike koji se javljaju kod tih zamjenica i nastoji razjasniti što je prihvatljivije i bolje. S obzirom na to da je Vuletić dosljedno pisao oblik *ko*, jer „došavši t̄ do k̄ otpada, te se kaže ko (neki pišu tko, a u etimologičkom načinu pisanja t̄ ostaje uvijek)”,¹⁶⁹ ispada da on piše *ko* ponajprije zbog izgovora. Da je tomu tako svjedoči opaska u dijelu o „etimologičkom” pravopisu, u kojem govoreći o zamjenici *tko* iznosi svoj osobni stav „nu mislim da nije potrebno t, jer se u izgovoru ne čuje”.¹⁷⁰

Kad je riječ o neodređenim zamjenicama, *Gramatika bosanskoga jezika* uz predmetak *ne* navodi i predmetak *nje*,¹⁷¹ pa se može učiniti da oba imaju ravnopravan status, ali je iz teksta cijele knjige jasno da se prednost daje prvom, koji se dosljedno rabi u cijeloj knjizi. Ham to pripisuje recenzentima koji su „u tekstu *Gramatike* ispravili takve oblike u one s predmetkom *ne*”,¹⁷² na što ju je vjerojatno moglo zavarati Vuletićevo podrijetlo i donošenje tih, naoko ravnopravnih, oblika u jednom pasusu *Gramatike*. Ipak, Ham previđa Vuletićeve jezične poglede, koji gotovo potpuno slijede vukovsku školu. Uvidom u rukopis *Slovnice* jasno je da Vuletić dosljedno piše neodređene zamjenice s predmetkom *ne* i da, osim u tom jednom navedenom pravilu, nigdje drugdje ne rabi predmetak *nje*. Vidjeli smo prije da je Vuletić dosljedno pisao i zamjenicu *ko* (*tko* mu dodaje Nemanić), pa i u ovom slučaju piše neodređenu zamjenicu kao „neko ili njeko”,¹⁷³ a ne kao *njetko*, što bi se moglo očekivati. Očito je da je i Nemanić smatrao da to ne treba dirati i ispravljati jer bi se broj dvostrukosti višestruko povećao, a jasno je koji se oblik nastojao normirati (*neko*, *iko*, *svako* i sl.).

¹⁶⁷ Usp. Babukić, *Ilirska slovnica*, 228; Mažuranić, *Slovnica hrvatska*, 64; Vitanović, *Slovnica*, 72; Veber, *Slovnica hrvatska*, 42; Divković, *Hrvatske gramatike I. dio*, 27; Vitanović, *Gramatika*, 32-33.

¹⁶⁸ Usp. Mažuranić, *Slovnica hrvatska*, 67 (Mažuranić iste oblike ima i u prvom izdanju iz 1859.); Budmani, *Grammatica*, 56; Veber, *Slovnica hrvatska*, 45; Novaković, *Srpska gramatika*, III, 33; Daničić, *Oblici srpskoga jezika*, 34.

¹⁶⁹ Vuletić, *Slovnica*, 118.

¹⁷⁰ Vuletić, *Slovnica*, 35.

¹⁷¹ *Gramatika bosanskoga jezika*, 68.

¹⁷² Ham, *Jezik zagrebačke filološke škole*, 115.

¹⁷³ Vuletić, *Slovnica*, 124.

Pridjevi

Kad je riječ o pridjevima, Vuletić ih dijeli na tri vrste (pridjevi kakvoće, pridjevi posjedovni i pridjevi gradivni), a govoreći o određenom i neodređenom obliku, razlikuje ih po tome što određeni oblik „ne naznačuje samo, kakovo je lice ili stvar, već i koje je”, dok neodređeni oblik „naznačuje samo kakovo je lice ili stvar, a ne i koje je”.¹⁷⁴ Definicija je slična onoj koju donosi Mažuranić u svojoj slovnici.¹⁷⁵ U rukopisu Vuletić čak donosi napomenu *Pazi* (str. 128) kakvu ima i Mažuranić, koja je i sadržajno bliska Mažuraniću, a razlikuju se ponajviše što Vuletić sve opisuje u jednoj natuknici, dok je Mažuranić to razložio u dvije. Zajedničko im je još i to da obojica u napomenama donose pojam *izvjesni/neizvjesni spolnik*.¹⁷⁶ Naravno, i ta je napomena prekrížena i nije ušla u tiskano izdanje. Sve te sličnosti s pojedinim hrvatskim slovnica znače da se Vuletić stvarno držao širega popisa gramatika kako je naveo prije nego što je započeo pisati *Slovnica*, a ne samo onih spomenutih u *Predgovoru*.

I u sklonidbi neodređenih pridjeva u I i L množine donosi u zagradi alternativne oblike prema zagrebačkoj filološkoj školi, kao npr. kod pridjeva *žut* (str. 130): I *žutimi*, L *žutih*, *žutieh*.

Vuletić prednost daje ijekavskim oblicima u I jednine (*žutijem*) i G množine (*žutijeh*) te sinkretiziranim ijekavskim oblicima u DLI množine (*žutijem*), ali korektor ih brojkom 2 iznad njih stavlja iza ikavskih oblika *žutih* i *žutim*.

Isto tako, u sklonidbi određenih pridjeva Vuletić donosi kao alternativne nesinkretizirane oblike u I množine *žutimi* te u L množine *žutih*, *žutieh*. Sve spomenuto za neodređeni oblik vrijedi i ovdje jer Vuletić prednost daje sinkretiziranim ijekavskim oblicima, iznad kojih je naknadno crvenom olovkom upisana brojka 2, čime su smješteni na drugo mjesto iza ikavskih oblika. U odnosu na Mažuranića, razlika je u tome što Mažuranić za određene pridjeve u G i L množine ima i ijekavski oblik: *žutih* (*ieh*) te u D množine *žutim* (*iem*),¹⁷⁷ koji nisu navedeni u neodređenom obliku.¹⁷⁸

Brojevi

Vuletić brojeve dijeli na pet vrsta: glavni (cardinalia), redni (ordinalia), dijelni (distributiva), priložni (adverbialia) i množni (multiplicativa), a takvu podjelu na

¹⁷⁴ Vuletić, *Slovnica*, 128.

¹⁷⁵ Usp. Mažuranić, *Slovnica hrvatska*, 50.

¹⁷⁶ Usp. Mažuranić, *Slovnica hrvatska*, 50, 52; Vuletić, *Slovnica*, 128.

¹⁷⁷ Usp. Mažuranić, *Slovnica hrvatska*, 52.

¹⁷⁸ Usp. Mažuranić, *Slovnica hrvatska*, 50.

pet vrsta imaju Karadžić, Babukić te Divković.¹⁷⁹ Da bismo lakše uočili sličnosti i razlike, smještamo ih u usporednu tablicu.

Karadžić, 1818.	Babukić, 1854.	Divković, 1879.	Vuletić, 1885.
<i>Imena brojitelna</i>	<i>Imena brojna</i>	<i>Brojevi</i>	<i>Brojevi</i>
Osnovna: jedan, dva, tri...	Osnovna (cardinalia, Grundzahlen) imena brojna: jedan, dva, tri...	Cardinalia (glavni): jedan...	Glavni (cardinalia): jedan, dva, tri...
Samostojna: dvoje (dvoe), troje (troe), četvoro (četvero)...	Samostavna ¹⁸⁰ (substantivalia): dvoje, troje, četvoro ili četvero, petoro ili petero...	Ordinalia (redni): prvi...	Redni (ordinalia): prvi, drugi, treći...
Redna: prvi, drugi, treći...	Redna (ordinalia): pèrvi, drugi, tretji...	Distributiva (dielni): po jedan...	Dijelni (distributiva): po jedan, po dva, po tri...
Umložna: dvogub ili dvostruk, trogub, trostruk... dvojak, trojak	Umnožna (multiplicativa): a) jednogub ili jednostruk, dvogub ili dvostruk... b) jednovèstan ili jednak, dvovèstan ili dvojak, trovèstan ili trojak...	Adverbialia (prislovni): jedanput...	Priložni (adverbialia): jedan put ili jedanput, dva puta ili dvaput...
Narječna: jedanput, dvaput, triput...	Prislovna (adverbialia): jedanput, dvaputa, triputa, četiriputa, itd. (kaže se također: dvaput, triput, četiriput)	Multiplicativa (umnožni): jednostruk ili jednogub...	Množni (multiplicativa): jednogub ili jednostruk, dvogub ili dvostruk...

Iz tablice se vidi da je Vuletić svojom podjelom i nazivljem gotovo potpuno jednak Divkoviću, s tom razlikom da prednost daje domaćemu nazivlju.

Vuletić je u sklonidbi glavnih brojeva (*dva, tri, četiri, oba, obadva*) blizak hrvatskim slovnica jer donosi za muški i srednji rod dativa, lokativa i instrumenta-

¹⁷⁹ Usp. Vuk Stefanović, „Srpska gramatika”, u: *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma* (Beč: Gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818), XLVI; Babukić, *Ilirska slovnica*, 218; Divković, *Hrvatske gramatike I. dio*, 36.

¹⁸⁰ U tekstu stoji *samostavnička* (usp. Babukić, *Ilirska slovnica*, 220).

la oblike *dvjema* ili *dvama*.¹⁸¹ Oblike *dvama* za dativ i instrumental donose u svojim slovnicaama Babukić i Mažuranić, a Veber donosi oblike *dvima* (*dvjema*).¹⁸² Na prvi bi se pogled, zbog razlike u oblicima pojedinih padeža koje nalazimo u navedenim hrvatskim slovnicaama (genitiv i lokativ su jednaki), moglo pomisliti da je Vuletić samo prepisao svoju sklonidbu od Daničića,¹⁸³ koji je još prije donio za dativ, lokativ i instrumental oblik *dvjema*. Ipak, da se Vuletić ugledao i na hrvatske slovnice i da je bio svjestan razlike između pojedinih padeža u njegovoj slovnici i onoj drugih hrvatskih slovnicaara svjedoči njegova napomena: „Po starijoj slovnici ove riječi glase u lokat. kao i u genetivu -/ovo je promjena dvobroja (duala).”¹⁸⁴ Naravno, kao mnoge druge Vuletićeve pripomene, i ta je preinačena i u obliku u kojem je ušla u tiskanu knjigu stječe se dojam da se odnosi samo na sklonidbu brojeva *tri* i *četiri*.¹⁸⁵ Opisujući tiskano izdanje *Gramatike*, Ham spominje da u njoj „nema ni napomene o tom da bi brojevi bili nesklonjivi”,¹⁸⁶ navodeći da je čak i Veber imao napomenu o njihovoj sklonjivosti kad stoje bez prijedloga.¹⁸⁷ Ipak, Vuletić u svojem rukopisu donosi veliku napomenu *Primjedbe k glavnijem brojnicima* u kojoj kaže: „Brojevi: dva, oba, obadva, tri i četiri obično se ne mijenjaju, jerbo dolaze uz riječi, koje su sve,¹⁸⁸ s malom iznimkom, izgubile dvojину, i mijenjaju se samo onda, ako stoje bez predloga.”¹⁸⁹ Iako je tu blizak Veberovoj definiciji, Vuletić se, čini se, ipak mnogo više ugleda na Daničića jer mu je u ostatku opisa dosta sličan, a ponekad donosi i iste primjere kao on.¹⁹⁰ Svi su ti Vuletićevi opisi precrtani crvenom olovkom i nisu ušli u tiskanu *Gramatiku*, tako da je ipak normirana sklonjivost navedenih brojeva bez ikakvih iznimaka, ali je tu presudio Nemanić, koji je ne samo izbacio te dijelove nego pojednostavio pravila i dopisao pojedine primjere.¹⁹¹

Što se tiče nazivlja, Vuletić spominje dvojину u poglavlju o brojevima (uz poglavlje o imenicama), ali ju prvo imenuje kao *dvobroj*, pa onda ispravlja u *dvojina* (str. 151). Uz naziv *brojevi*, koji prevladava, ponekad u naslovima potpoglavlja koristi i oblik *brojnik*, ali je i taj naziv ispravljen crnom olovkom u *broj*, pa je lako moguće

¹⁸¹ Vuletić, *Slovnica*, 150.

¹⁸² Usp. Babukić, *Ilirska slovnica*, 219; Mažuranić, *Slovnica hrvatska*, 58; Veber, *Slovnica hrvatska*, 53.

¹⁸³ Daničić, *Oblici srpskoga jezika*, 47.

¹⁸⁴ Vuletić, *Slovnica*, 151.

¹⁸⁵ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 80.

¹⁸⁶ Ham, *Jezik zagrebačke filološke škole*, 115.

¹⁸⁷ Usp. Veber, *Slovnica hrvatska*, 53.

¹⁸⁸ Naknadno iznad dopisano crnom olovkom.

¹⁸⁹ Vuletić, *Slovnica*, 151-152.

¹⁹⁰ Usp. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*, 49-50.

¹⁹¹ Usp. Vuletić, *Slovnica*, 154 i 158.

da se Vuletić sam korigirao, kao npr. u naslovima potpoglavlja: *Promjena glavnih brojnika* (str. 150) i *Primjedbe k glavnijem brojnicima* (str. 151).

Kad je riječ o imenu brojeva, Vuletić u rukopisu rabi više naziva za glavne brojeve (str. 149-150): *sto ili stotina*; *dvjesta ili dvijesti*; *dvije stotine*; *trista ili tri stotine*; *četirista ili četiri stotine*; *tisuća ili hiljada* (za 1000); *tisuća ili hiljada i sto ili jedanaest stotina* (za 1100); *tisuća tisuća, hiljada hiljada ili milijun* (za 1.000.000), kao i za redne brojeve: *tisući ili hiljadi*; *tisuća tisući ili miliunski* (u knjizi izišlo u obliku *milijunski*). Slično imenovanje nalazimo kod Vebera i Budmanija.¹⁹²

Glagoli

Vuletić u rukopisu ima podnaslov *Sprezanje glagola*. Lako je primijetiti da je pojam *sprezanje* prekršten i iznad crvenom olovkom upisan pojam *konjugacija*, koji je Vuletić donio u latinskom obliku u zagradi. Ipak, ni to nije bio konačni naslov, nego je i to prekršteno i ispod *sprezanja* upisan pojam *oblici*. Tako je to poglavlje u knjizi izišlo naslovljeno *Oblici glagolski*.¹⁹³ Kad je riječ o hrvatskim i srpskim gramatičarima u 19. stoljeću, Volarić,¹⁹⁴ Babukić¹⁹⁵ i Mažuranić¹⁹⁶ govore o sprezanju, a Veber¹⁹⁷ ima oblik *konjugacija*. Od srpskih gramatičara, Stefanović Karadžić¹⁹⁸ i Živanović¹⁹⁹ imaju sprezanje, a Daničić²⁰⁰ i Novaković²⁰¹ spominju *oblake*.

Vuletić²⁰² u svojem rukopisu govori o pet glagolskih načina: način pokazni ili indikativ, pogodbeni ili potencijal, željni ili optativ, zapovjedni ili imperativ i neodregjeni ili infinitiv. Crvenom olovkom prekršteni su *pogodbeni ili potencijal* i *željni ili optativ* i ispod je umjesto pet napisano da su tri glavna načina. Ipak, u tiskano izdanje ušla su četiri glavna glagolska načina jer je vraćen pogodbeni način, ovoga puta kao „kondicional”, a ne potencijal kao što je bilo u rukopisu.²⁰³ Inače, pojam *potencijal* nalazimo već u prvoj hrvatskoj gramatici, ali Vuletićevo

¹⁹² Usp. Veber, *Slovnica hrvatska*, 54; Budmani, *Grammatica*, 60.

¹⁹³ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 85.

¹⁹⁴ Fran Volarić, *Ilirska slovnica za početne učionice* (Tèrst: Vladateljna tiskarnica, 1852), 81, pristup ostvaren 17. 6. 2022., [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10672&tify={\"pages\":\[5\],\"view\": \"scan\"}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10672&tify={\).

¹⁹⁵ Babukić, *Ilirska slovnica*, 267.

¹⁹⁶ Mažuranić, *Slovnica hèrvatska*, 72.

¹⁹⁷ Veber, *Slovnica hrvatska*, 62, 67.

¹⁹⁸ Stefanović, „Srpska gramatika”, LVIII.

¹⁹⁹ Živanović, *Izvod iz srpske gramatike*, 26.

²⁰⁰ Daničić, *Mala srpska gramatika*, 40.

²⁰¹ Novaković, *Srpska gramatika*, III, 54.

²⁰² Vuletić, *Slovnica*, 164.

²⁰³ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 85.

potencijal, kao što smo vidjeli, odgovara kondicionalu, pa je po tom sličan Veberu,²⁰⁴ a ne Kašiću, koji je pod tim nazivom bilježio posve drugu pojavu.²⁰⁵ Osim tih glavnih, Vuletić spominje još i glagolski prilog sadašnji ili adverbium verbale prezenta, glagolski prilog pregjašnji ili adverbium verbale perfekta aktiva, prvi glagolski pridjev ili particip perfekta aktiva i drugi glagolski pridjev ili particip perfekta pasiva. Pod opaskom *Pazi* stoji: „Glagolski prilozi sadašnji i pregjašnji u južnom i istočnom se govoru ne mijenjaju, dočim u zapadnom književnom jeziku neki ih mijenjaju kao pridjeve odregjene.”²⁰⁶ Zatim navodi primjer „mjesto majka ljubeća svoje dijete, kaže se: majka koja ljubi svoje dijete”, uz koji, da bi lakše dočarao razliku, donosi još jednu rečenicu: „Došavše ljude nijesam vidio. Ljude, koji su došli, nijesam vidio.”²⁰⁷ Ništa od toga nije završilo u tiskanoj knjizi jer je sve u rukopisu prekríženo crvenom olovkom.

Vuletić za vremena navodi oblike prezent, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt, ali je poslije crvenom olovkom u sve riječi ubačeno „a”, pa su postali (i ušli službeno u *Gramatiku*) prezenat, imperfekat, perfekat, pluskvamperfekat (slično kao što se radilo sa subjektom). Aorist mu je *pregjašnje I*, a imperfekt *pregjašnje II*. vrijeme. Perfekt je *prvo složeno pregjašnje*, a pluskvamperfekt *drugo složeno pregjašnje*. Jasno je da se Vuletić u tim slučajevima ugledao na Daničića i njegovo nazivlje.²⁰⁸ Futur I. je *prvo buduće*, a futur II. naziva *drugo buduće ili futur eksatni*, za koji navodi primjer „biću ljubio”²⁰⁹ (u knjizi „biću poljubio”, str. 86). Takav oblik futura, kojim se označivala gotova budućnost, prisutan je u hrvatskim slovnicama od 16. stoljeća, donose ga redom i hrvatski slovničari u 19. stoljeću poput Babukića, Mažuranića i Vebera,²¹⁰ a spominje ga i Tomo Maretić u svojoj *Gramatici* („bit ću čuvao, bit ćeš sačuvala”).²¹¹

Nazivlje

S obzirom na to da smo u prethodnim dijelovima rada dobrim dijelom spominjali nazivlje koje je Vuletić rabio u svojoj *Slovnici*, ovdje ćemo se zadržati samo na nekim karakterističnijim pojavama koje donosi u rukopisu.

²⁰⁴ Usp. Veber, *Slovnica hrvatska*, 68-69.

²⁰⁵ Usp. Ljiljana Kolenić, *Pogled u strukturu hrvatske gramatike (Od Kašićeve do Tkalčićeve)* (Osijek: Pedagoški fakultet, 2003), 51.

²⁰⁶ Vuletić, *Slovnica*, 165.

²⁰⁷ Vuletić, *Slovnica*, 165.

²⁰⁸ Daničić, *Mala srpska gramatika*, 38.

²⁰⁹ Vuletić, *Slovnica*, 166.

²¹⁰ Usp. Branka Tafra, „Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća”, *Filologija* 24-25 (1995): 352-353; Bašić, *Vukovci i hrvatski jezični standard*, 241.

²¹¹ Usp. Tomo Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1899), 288.

Kad je riječ o nazivlju koje nalazimo u *Slovnici jezika bosanskoga*, čini se da se Vuletić vodio prijedlogom koji su iznijeli Kosta Hörmann i Ljuboje Dlustuš na početku druge sjednice jezičnoga povjerenstva. Oni tada jasno traže: „Gramatički termini u slovnici neka se označuju običajima, kako se upotrebljuju u hrvatskim i u srbskim gramatikama.”²¹² To se načelo nastojalo primijeniti već u *Slovničkom dodatku uz Drugu čitanku* 1884., ali uz prevladavanje hrvatskoga nazivlja (*slovnica, izreka, ime, pismena, brojnik*), dok će se u pojedinim dijelovima *Slovnice* Vuletić više prikloniti vukovskim rješenjima izostavljajući druge termine.

Rečeno je da je u svojem *Predgovoru* spomenuo uzore po kojima je sastavljao *Slovnicu* („osobito sam se držao slovnica gg Daničića, Budmania i Novakovića”), pa je razumljivo da je temeljno nazivlje blisko hrvatskim vukovcima, npr. *imenica* umjesto *samostavnik*, *zamjenica* umjesto *zaima*, *lice* umjesto *osoba*. Ipak, u ranijem dokumentu imamo širi popis autora koje je Vuletić namjeravao koristiti pri izradi svoje slovnice, pa uz navedenu trojicu spominje još Divkovića, Mažuranića, Vebera, Vitanovića te Miklošiča. Premda je u *Predgovoru* reducirao taj popis, po nazivu *slovnica* kojim je naslovio svoj rukopis vidimo da je itekako slijedio neke od navedenih gramatičara jer je taj naziv vezan uz hrvatsku tradiciju i blizak je zagrebačkoj filološkoj školi. Imaju ga Babukić, Fürholzer, Volarić, Mažuranić, Pacel, Veber, Danilo.²¹³

Uporabio je naziv *izreka* uz naziv *rečenica* u predviđenom poglavlju o sintaksi, no *izreka* je prekrížena crvenom olovkom i izbačena iz tiskane knjige. Također koristi nazive *samoglasnik* ili *glasnik* naizmjenice (u zagradi donosi i pojam *vokal*), ali je *glasnik* poslije križan u tekstu. Iz hrvatske tradicije posuđen je naziv *pismena* (str. 3), ali uz njega rabi i *slova*, pa čak i u podnaslovu *Velika početna slova* (str. 44), što mu je crvenom olovkom prepravljeno u *pismena*, pa je tako ušlo i u tiskanu knjigu. Također, govoreći o pojedinim suglasnicima, uredno piše „slovo s” (str. 12), „slova d, t, z, s i e” (str. 13), „slova l i n” (str. 14), „grlena slova” (str. 14) i sl., ali mu redaktor sve mijenja u *suglasnike*.

Vuletić spominje *jačanje ili snaženje* samoglasnika (str. 7), a kod suglasnika spominje *jasne i mukle* (tj. zvučne i bezzvučne), govori o glasovnim zakonima suglasnika te o pretvaranju grlenih suglasnika (str. 15), a među suglasnicima „po organu izgovaranja” navodi i *sične* suglasnike (c, z, s), koji su u tiskanom izdanju izdvojeni i doneseni u *Primjedbi* ispod podjele „po zvuku”.²¹⁴

Govoreći o oduzimanju i dodavanju glasnika, Vuletić donosi pojmove *odsuvak, sasuvak, isuvak, predsuvak, zasuvak, usuvak* (str. 9), koji se mogu pronaći u hrvat-

²¹² Dlustuš, *Nastavak dogovora*, f. 20r.

²¹³ Usp. Bašić, *Vukovci i hrvatski jezični standard*, 206.

²¹⁴ *Gramatika bosanskoga jezika*, 12.

skim slovnica od Babukića preko Jagića do Vebera.²¹⁵ U tiskano su izdanje ušli tuđi pojmovi koje je Vuletić stavio u zagrade pokraj hrvatskih: afereza, apokopa, sinkopa, proteza, epiteza i epenteza.²¹⁶

I u rukopisu i u tiskanom izdanju ostali su nazivi *podmet* i *prirok* za subjekt i predikat, ali se i sam Vuletić u daljnjem tekstu služi uglavnom nazivima subjekt i predikat (s tim da je subjektu naknadno ubačeno *a > subjekat*).²¹⁷ U prekrštenom primjeru (str. 56) nalazimo naziv *objekt* (*predmet*), ali tih pojmova ne nalazimo u tiskanoj *Gramatici*. Nazive *podmet* i *predmet* za subjekt i objekt nalazimo u dodatku *Danici*²¹⁸ te u Babukića²¹⁹, a sva tri nalazimo kod Šuleka²²⁰ i Novakovića,²²¹ pa je Vuletić imao razloga za uvrštavanje tih termina i na hrvatskoj i na srpskoj strani. Pišući o slovkama ili slogovima (str. 46), navodi da postoje duge i kratke slovke sa svojim oznakama: $\grave{}$ (kratka) i $\bar{}$ (duga) kao što nalazimo i kod Vebera.²²² Govoreći pak o naglasku, Vuletić navodi da „za slovke kratke imamo naglasak teški (\backslash) [danas: kratkosilazni] i poteški (\backslash) [danas: kratkouzlazni], a za duge oštri (/) [danas: dugouzlazni] i zavnuti ($\hat{}$) [danas: dugosilazni]”, pa se nazivljem sasvim poklapa s Veberom,²²³ iako su različito bilježili pojedine naglaske.²²⁴ Ipak, Vuletić nije prvi u BiH koji navodi te nazive za naglaske jer ih nalazimo još 1873. u *Pravopisu za niže učione katoličke u Hercegovini*, gdje se detaljno i opisuju.²²⁵ S Novakovićem se pak slaže u obilježavanju naglasaka, ali ne i u nazivlju, jer on u srpskom jeziku navodi kratak (\backslash), oštar (\backslash), dug (/) i visoko dug ($\hat{}$) naglasak.²²⁶

Sve je to dokaz da je Vuletić, iako kao vukovac bliži vukovskim jezičnim gledištima, nastojao približiti dvije gramatičarske škole te koliko-toliko slijediti pravilo koje su iznijeli Dlustuš i Hörmann na početku druge sjednice jezičnoga povjerenstva da se u slovnica rabi dvojno nazivlje.

²¹⁵ Babukić, *Ilirska slovnica*, 43, 214; Vatroslav Jagić, *Gramatika jezika hèrvatskoga. Osnovana na starobugarskoj slovnštini. Dio pèrvi: Glasovi* (Zagreb: Brzotiskom A. Jakića, 1864), 60; Veber, *Slovnica hrvatska*, 9-10.

²¹⁶ Usp. *Gramatika bosanskoga jezika*, 11-12.

²¹⁷ Usp. Vuletić, *Slovnica*, 2, 56; *Gramatika bosanskoga jezika*, 4.

²¹⁸ Anon., „Sbirka nekoliko rèčih, koje su ili u gornjoj ili u dolnjoj Ilirii pomanje poznane”, *Dodatak k Danici ilirskoj I* (1835): 13-14.

²¹⁹ Babukić, *Ilirska slovnica*, 234, 373.

²²⁰ Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta*, II. pola (Zagreb: Tiskom narodne tiskare dra Ljudevita Gaja, 1875), 796, 842, 868.

²²¹ Stojan Novaković, *Srpska gramatika za niže gimnazije i realke u Kneževini Srbiji. Četvrti deo: Nauka o rečenicama (sintaksa)* (Beograd: Izdanje i štampa Državne štamparije, 1879), 1, 10.

²²² Usp. Veber, *Slovnica hrvatska*, 17.

²²³ Usp. Veber, *Slovnica hrvatska*, 18.

²²⁴ Kod Vebera je oznaka za dugouzlazni naglasak ($\hat{}$), a za dugosilazni (/).

²²⁵ Usp. *Pravopis za niže učione*, 18-23.

²²⁶ Usp. Novaković, *Srpska gramatika*, I, 34-35.

Zaključak

Rukopis *Slovnica jezika bosanskoga* Franje Vuletića nije izvorno djelo, nego kompilacija najboljih hrvatskih slovnica, hrvatskih vukovskih gramatika i srpskih gramatika toga doba. Kad je riječ o uzorima, čini se da je Vuletić najviše „posuđivao” od Divkovića s hrvatske i Novakovića sa srpske strane, iako je „uzimao” i iz drugih izvora. Nedvojbeno je da je Vuletić bio pristaša Karadžićevih i Daničićevih jezičnih pogleda i da je njegov rukopis *Slovnice jezika bosanskoga* uglavnom ogled tih i takvih promišljanja. Ipak, kad se uzme u ruke rukopis *Slovnice*, teško je oteti se dojmu da je pisana u najboljoj tradiciji prvih hrvatskih vukovaca, koji su, unatoč svojim jezičnim gledištima, vodili računa i o hrvatskoj kako jezičnoj prošlosti tako i sadašnjosti u kojoj su živjeli. Upravo zbog toga u rukopisu *Slovnice* nalazimo brojne jezične dvostrukosti kojima je Vuletić dao jednaku razinu supostojanja, naravno naginjući prvenstvo vukovskim pogledima kakve je i sam ustrajno i gorljivo zastupao. Tek je naknadnim Nemanićevim intervencijama u tekst *Gramatika* dobila svoj konačni oblik u kojem su pojedine Vuletićeve ravnopravne dublete izbačene iz tadašnjega suvremenog jezika i dobile status zastarjelica, čime im je jezična sudbina bila zapečaćena. Brojni su takvi primjeri koji iz rukopisa nisu dospjeli u tiskano izdanje, od usporedno donesenih oblika u DLI množine imenica, zamjenica i pridjeva do drugih ispuštenih naziva, pa i samoga naslova zamišljene knjige.

Kad je riječ o nepotpisivanju autora tiskane *Gramatike*, vjerojatno možemo i u tom izbacivanju pojedinih dijelova teksta tražiti mogući razlog Vuletićeva nespominjanja. Ipak, ostalo je dovoljno dokaza da se može sa sigurnošću reći da ni Vuletić nije simpatizirao nametnuti naslov jer je sâm zatražio da se njegovo ime izostavi. Prema izbačenom *Predgovoru*, Nemanićevu *Izvješčaju* te sačuvanom arhivskom dokumentu²²⁷ posve je jasno da je Vuletić pravio kompilaciju najboljih hrvatskih slovnica i srpskih gramatika svojega doba. Nema u tiskanoj *Gramatici bosanskoga jezika* ničega novog osim imenovanja jezika i naslova knjige. Na kraju, 1908. tiskana je ta knjiga pod jednim od naslova koje joj je Vuletić i bio namijenio: *Gramatika srpsko-hrvatskoga jezika*.

Nedvojbeno je da je redaktor Nemanić, uza sve druge promjene, učinio *Gramatiku* jednostavnijom, čitkijom i pristupačnijom učenicima kojima je i bila namijenjena. Također, učinio je brojne druge ispravke koji su odgovarali jezičnom području kojem je *Gramatika* bila namijenjena (stavljanje ikavskih oblika zamjenica na prvo mjesto, izbacivanje brojnih primjera iz staroslavenskoga, dopisivanje pojedinih poglavlja, ispravljanje očitih pogrešaka u rukopisu i sl.), tako da se s pravom može smatrati, u najmanju ruku, suautorom.

Pojedini izbačeni dijelovi rukopisa bacaju novo svjetlo na Vuletićeve jezične zamisli i na to koji jezik opisuje u *Slovnici*. To se posebice može reći za poglavlje O

²²⁷ Appel, *Hohes Ministerium!*

izgovoru zamjenice što, u kojem izričito naglašava: „Po izgovoru ove zamjenice dijeli se naš narod na: 1) štokavce / kao što mi govorimo i pišemo, 2) čakavce i 3) kajkavce.”²²⁸ S obzirom na to da u BiH nema ni kajkavaca ni čakavaca, ostaje nejasno zašto je Vuletić, kao uvjereni vukovac, u svoj rukopis, makar i deskriptivno, uključio i ostala hrvatska narječja.

Na kraju, njegov rukopis potpuno slijedi koncepciju hrvatskih vukovskih gramatika toga doba, u kojima se prednost daje jednom jezičnom sustavu, ali se uz njega alternativno prikazuje i drugi kojim se tada služi većina hrvatskih književnika i novina. Zbog toga se može reći da se rukopis Vuletićeve *Slovnice jezika bosanskoga*, bez obzira na naslov, može s pravom smatrati dijelom hrvatske slovničarske/gramatičarske tradicije, dijeleći brojne sličnosti s ostalim hrvatskim vukovskim gramatikama svojega doba.

²²⁸ Vuletić, *Slovnica*, 32, podcrtano u izvorniku.

Neobjavljeni izvori

Appel, Johann Nepomuk. *Hohes Ministerium!* (18. 6. 1884.). Rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, fond Zajedničko ministarstvo financija, godina 1884., kutija 24, broj 3804/1884.

Dlustuš, Ljuboje. *Nastavak dogovora 2. aprila 1883.* Rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, godina 1882., kutija 17, šifra 8-75, folije 19-27.

Dlustuš, Ljuboje. *Početnica za prvu nauku u čitanju i pisanju.* Rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, godina 1882., kutija 17, šifra 8-75, folije 46-97.

Dlustuš, Ljuboje. *Zapisnik sastavljen 31. marta 1883.* Rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, godina 1882., kutija 17, šifra 8-75, folije 10-19.

Klaić, Franjo. *Ocjena Rukopisa Početnice što ju je napisao Ljuboje Dlustuš u Sarajevu.* Rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, godina 1882., kutija 17, šifra 8-75, folije 3-8.

Nemanić, Davorin. *Höhe Landesregierung!* (25. 7. 1888.). Rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, godina 1888., kutija 59, šifra 53-45, folija 6v.

Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini. Mostar: Tiskom poslanstva katolič. u Hercegovini, 1873.

Vuletić, Franjo. *Ocjena početnice sastavljene po Lj. Dlustušu.* Rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, godina 1882., kutija 17, šifra 8-75, folije 28-30.

Vuletić, Franjo. *Visoka Vlado!* (21. 5. 1885.). Rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, fond Zajedničko ministarstvo financija, godina 1885., kutija 29, broj 4367/85.

Vuletić, Franjo. *Slovnica jezika bosanskoga za srednja učilišta.* Rukopis u: Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, godina 1888., kutija 59, šifra 53-45, folije 7-264.

Objavljeni izvori i literatura

Anon. „Domaće i strane vijesti”. *Bosanski vjestnik* (Sarajevo), 7. 4. 1866., 4. Pripis ostvaren 28. 12. 2022. <https://kolekcije.nub.ba/items/show/100>.

Anon. „Franjo Vuletić, profesor velike gimnazije sarajevske, umr'o 26. marta 1902.” Listak. Čitula. *Školski vjesnik: stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu*, 1902: 282-283.

Anon. „Sbirka nekoliko rječih, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Ilirii pomanje poznane”. *Dodatak k Danici ilirskoj I* (1835): 1-22.

Anon. „Vragoljanova telegrafaska torba. Zagreb”. *Vragoljan* (Bakar), 15. 12. 1882., 6. Pristup ostvaren 17. 6. 2022. <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=b5e9f095-5308-4aa3-8c00-5600b384022f#>.

Babić, Marko. „Nazivi jezika – hrvatski, zemaljski, bosanski – za prvoga desetljeća austrougarskoga upravljanja Bosnom i Hercegovinom”. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 37 (1989), br. 3: 82-86.

Babukić, Vêkoslav. *Ilirska slovnica*. Zagreb: Bèrztiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, 1854.

Baković, Matijas. „Jezik *Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu* od 1881. do 1884. i kulturno-političke prilike nakon austro-ugarske okupacije (1878.)”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2019.

Baković, Matijas. „Origins of the proposal for orthography in Bosnia and Herzegovina”. *Socjolingwistyka* 34 (2020): 295-312.

Baković, Matijas; Andrić, Matea. „Godina 1883. – pokušaj jezične standardizacije u Bosni i Hercegovini i sudbina Dlustuševe Početnice”. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 67 (2020), br. 5: 165-184.

Baković, Matijas; Grčević, Mario. „Jezik prvih brojeva *Bosansko-hercegovačkih novina* iz 1878. godine”. *Kroatologija* 9 (2018), br. 1-2: 5-25.

Bašić, Nataša. *Vukovci i hrvatski jezični standard. Hrvatski u srpskohrvatskom tijesku*. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2021.

Budmani, Pietro. *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Vienna: A spese dell' autore, 1867.

Cassio, Bartholomaeo. *Institutionum linguae illyricae libri duo*. Romae: Apud Aloysium Zannettum, 1604. Pristup ostvaren 15. 1. 2023. <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10525>.

Daničić, Đ.[uro]. *Mala srpska gramatika*. Beč: Štamparija Jermenskoga manastira, 1850.

Daničić, Gj.[uro]. *Oblici srpskoga jezika*. Biograd: Državna štamparija, 1864.

Divković, Mirko. *Hrvatske gramatike I. dio. Oblici*. Zagreb: Tiskom dioničke tiskare, 1879. Pristup ostvaren 20. 6. 2022. [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=11739&tify={“pages”:\[14\],“panX”:0.481,“panY”:0.702,“view”:“scan”,“zoom”:0.313}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=11739&tify={%22pages%22:[14],%22panX%22:0.481,%22panY%22:0.702,%22view%22:%22scan%22,%22zoom%22:0.313}).

Dlustuš, Ljuboje. „Za narodno jedinstvo. Uspomene i misli.” *Bosanska vila* XXV (1910), br. 12-15: 220-222.

Druga čitanka za pučke škole u Bosni i Hercegovini sa slovničkim dodatkom. Sarajevo: Nakladom zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, 1884.

Gramatika bosanskoga jezika. Sarajevo: Štampa zemaljske štamparije, 1890.

Grčević, Mario. „Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća”. U: *Od Mure do mora, od Save do Seine. Spomen-zbornik patru Vladimiru Horvatu SJ za njegov 80. rođendan*, uredio Ivan Šestak, 353-404. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 2015.

Ham, Sanda. *Jezik zagrebačke filološke škole*. Osijek: Matica hrvatska, 1998.

Ham, Sanda. „Slovnica hrvatskoga jezika Josipa Vitanovića”. *Jezikoslovlje* 1 (1998), br. 1: 35-50.

Ham, Sanda. „Hrvatski jezik u Gramatici bosanskoga jezika iz 1890.” U: *Mostarski dani hrvatskog jezika. Zbornik radova*, uredio Stojan Vrljić, 139-150. Mostar; Split: Institut za hrvatski jezik, književnost i povijest; Pedagoški fakultet; Logos, 1999.

Ham, Sanda. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006.

Ivić, Pavle. „Standardni jezik Srba i Hrvata u drugoj polovini devetnaestog veka”. *Slavistična revija* 31 (1983), br. 3: 221-235.

Jagić, Vatroslav. *Gramatika jezika hrvatskoga. Osnovana na starobugarskoj slovenštini. Dio prvi: Glasovi*. Zagreb: Brzotiskom A. Jakića, 1864.

Kevro, Edita. „Naučni stavovi i njihova interpretacija o Gramatici bosanskoga jezika iz 1890. u odnosu na (dosada poznatu) arhivsku građu”. *Književni jezik* 27 (2016), br. 1-2: 57-92.

Kevro, Edita. „Nazivi jezika u službenim dokumentima za vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini”. *Književni jezik* 28 (2017): 85-117.

Kolarič, Rudolf. „Nemanič, Davorin (1850-1929)”. U: *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Pristup ostvaren 6. 8. 2022. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi387052/#slovenski-biografski-leksikon>. Izvorno objavljeno u: *Slovenski biografski leksikon*, sv. 6 (Mrkun – Peterlin). Franc Ksaver Lukman. Ljubljana: Združna gospodarska banka, 1935.

Kolenić, Ljiljana. *Pogled u strukturu hrvatske gramatike (Od Kašićeve do Tkalčićeve)*. Osijek: Pedagoški fakultet, 2003.

Kraljačić, Tomislav. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.

Kuna, Herta. „Problemi jezičke standardizacije u Bosni i Hercegovini krajem XIX vijeka na materijalu jezika štampe”. U: *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, uredili Miloš Okuka i Ljiljana Stančić, 146-158. München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 1991.

Maretić, Tomo. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutch), 1899.

Mažuranić, Antun. *Slovnica hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rječosl-
vje*. Četvrto izdanje. Zagreb: Troškom knjižare Fr. Župana (Albrechta i Fiedle-
ra), 1869.

Milanović, Aleksandar. *Kratka istorija srpskog književnog jezika*. Beograd: Za-
vod za udžbenike, 2010.

Nogo, Ljiljana. „Fonetske, leksičke i morfološke osobine ‘Sarajevskog cvjetni-
ka’”. U: *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, uredila Mevlida Ka-
radža-Garić, 135-241. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjelje-
nje za jezik, Radovi 8, 1981.

Novaković, Stojan. *Srpska gramatika za niže gimnazije i realke u Kneževini Srbi-
ji. Prvi deo: Nauka o glasovima*. Beograd: Izdanje i štampa Državne štamparije,
1879.

Novaković, Stojan. *Srpska gramatika za niže gimnazije i realke u Kneževini Srbiji.
Treći deo: Nauka o oblicima*. Beograd: Izdanje i štampa Državne štamparije, 1879.

Novaković, Stojan. *Srpska gramatika za niže gimnazije i realke u Kneževini Srbiji.
Četvrti deo: Nauka o rečenicama (sintaksa)*. Beograd: Izdanje i štampa Državne
štampanije, 1879.

Novaković, Šimun. „Austrougarska jezična politika na primjeru norme *Bosan-
sko-hercegovačkih novina* u prvoj godini njihova izlaženja”. U: *Zbornik radova
Identiteti – Kulture – Jezici 1*, uredio Ivica Šarac, 179-190. Mostar: Filozofski fa-
kultet, 2016.

Okuka, Miloš. „Književnojezička situacija u Bosni i Hercegovini za vrijeme au-
strougarske vladavine”. U: *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadži-
ća do kraja austrougarske vladavine*, uredili Miloš Okuka i Ljiljana Stančić, 52-59.
München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 1991.

Pandžić, Vlado. *Hrvatski jezik, pismenost i književnost u bosanskohercegovačkom
školstvu*. Zagreb: Profil, 2001.

Papić, Mitar. *Tragom kulturnog nasljeđa*. Sarajevo: Svjetlost, 1976.

Popović, Ivan V. *Nemačko-srpski razgovori za praktičnu upotrebu. S obzirom na
gramatiku izradio Ivan V. Popović*. Beč; Pešta; Lipska: Naklada A. Hartlebena,
1880.

Pranjковиć, Ivo. *Filološki vjekopisi*. Zagreb: Disput, 2006.

Pranjковиć, Ivo. *Bosna franciscana i hrvatski jezik*. Zagreb: Matica hrvatska, 2021.
Pravopis za nižje učione katoličke u Hercegovini. Mostar: Tiskom poslanstva ka-
tolič. u Hercegovini, 1873.

Smajić, Dubravka. *Jezikoslovac Mirko Divković i njegove hrvatske gramatike*. Osi-
jek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmaye-
ra u Osijeku; Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, 2020.

Stančić, Ljiljana. „Jezička politika i nominacija jezika u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave”. U: *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, uredili Miloš Okuka i Ljiljana Stančić, 99-119. München: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, 1991.

Stefanović, Vuk. „Srpska gramatika”. U: *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*, XXIX-LXVIII. Beč: Gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818.

Stolac, Diana. „Nazivi hrvatskoga jezika od prvih zapisa do danas”. *Filologija* 27 (1996): 107-121. Pristup ostvaren 17. 6. 2022.

Šator, Muhamed. „Ko je autor *Gramatike bosanskoga jezika* (1890)”. *Književni jezik* 21 (2003), br. 2: 1-13.

Šator, Muhamed. *Bosanski/hrvatski/srpski jezik u BiH do 1914*. Mostar: Fakultet humanističkih nauka, 2004.

Šulek, Bogoslav. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta. II. pola*. Zagreb: Tiskom narodne tiskare dra Ljudevita Gaja, 1875.

Tafra, Branka. „Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća”. *Filologija* 24-25 (1995): 349-354.

V. S. K. [Vuk Stefanović Karadžić]. „Srbi i Hrvati”. *Vidov dan* (Beograd), 1. 7. 1861., 1-2. Pristup ostvaren 13. 6. 2022. https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Periodika/SD_D4998D34D22BD1F8E74CF9F8F1128AED/1861/07/01?fullscreen#page/0/mode/lup.

Weber, Adolfo. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. Zagreb: Troškom spisateljevima, 1876.

Vitanović, Josip. *Slovnica hrvatskoga jezika za nižu realku*. Osijek: Naklada spisateljeva, 1872.

Vitanović, Josip. *Gramatika hrvatskoga jezika za školu i samouke*. II. izpravljenno izdanje. Zagreb: Troškom spisateljevima, a u komisiji knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1882.

Volarić, Fran. *Ilirska slovnica za početne učionice*. Tèrst: Vladateljna tiskarnica, 1852. Pristup ostvaren 17. 6. 2022. [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10672&tify={\"pages\":\[5\],\"view\": \"scan\"}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10672&tify={\).

Živanović, Jovan. *Izvod iz srpske gramatike. I. i III. deo gramatike: Nauka o glasovima i oblicima*. Novi Sad: Srpska narodna zadružna štamparija, 1874.

Matijas Baković*
Šimun Novaković**

Franjo Vuletić's *Slovnica jezika bosanskoga* and Its Place among Croatian Grammars

Sumamry

This paper analyses Franjo Vuletić's manuscript *Slovnica jezika bosanskoga za srednja učilišta* (Grammar of the Bosnian Language for Secondary Schools) from 1885, which was published in 1890 under the title *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole* (Grammar of the Bosnian Language for Secondary Schools). The authors examine the changes that occurred in the manuscript and the corrections made by Davorin Nemanić to Vuletić's original *Slovnica*. To make it easier to follow Nemanić's interventions, the manuscript is compared with the printed edition of the *Grammar of the Bosnian Language* from 1890. Given that Franjo Vuletić promoted Karadžić's and Daničić's linguistic views in Bosnia and Herzegovina, and that the printed edition included linguistic elements of the Zagreb Philological School, the paper explores the extent to which the original manuscript aligns with or departs from the previous Croatian grammatical tradition. It also examines whether the *Gramatika bosanskoga jezika* can be considered a Croatian (Vuk's) grammar, as some researchers classify it. Additionally, the paper discusses the cultural and political circumstances that led to the creation and publication of the grammar without the author's name.

Keywords: Franjo Vuletić, manuscript of the *Slovnica jezika bosanskoga*, Davorin Nemanić, printed edition of the *Gramatika bosanskoga jezika* (Grammar of the Bosnian Language), Zagreb Philological School, Vuk's norms

* Matijas Baković, Institute for Migration and Ethnic Studies, Trg Stjepana Radića 3, 10 000 Zagreb, Croatia, E-adresa: matijas.bakovic@imin.hr

** Šimun Novaković, Archives of Bosnia-Herzegovine, Ulica reisa Dž. Čauševića 6, 71 000 Sarajevo, BiH, E-adresa: simun.novakovic73@gmail.com